

Bijlagen bij rapportage voor
Ministerie van Justitie
Wetenschappelijk Onderzoek- en
Documentatiecentrum
in 's-Gravenhage

Inzake
Evaluatie grote ontnemingszaken

I Literatuurstudie

I Literatuurstudie en eerste expert meeting

Zoals werd aangegeven in paragraaf 1.5, is een literatuurstudie uitgevoerd. Deze had enerzijds ten doel om reeds onderkende faal- en succesfactoren ten aanzien van de voortgang van het ontnemingsproces te inventariseren en anderzijds het inzicht in het verloop van dit proces te vergroten.

In onderstaande worden de bevindingen van de uitgevoerde literatuurstudie weergegeven voorzover zij betrekking hebben op de eerste doelstelling: het inventariseren van faal- en succesfactoren.¹ Deze bevindingen zijn aangevuld met de bevindingen van de eerste expert meeting die tevens met name gericht was op het identificeren van faal- en succesfactoren.

Voor de presentatie van de bevindingen wordt gebruik gemaakt van de in hoofdstuk 2 geïntroduceerde rubrieken. Elke rubriek wordt afgesloten met een samenvattende tabel waarin de faal- en succesfactoren worden gerelateerd aan de groepen van actoren binnen het ontnemingsproces waarop zij betrekking hebben: opsporingsdiensten (OD), openbaar ministerie (OM) en zittende magistratuur (ZM). Tevens wordt in de tabellen voor elke faal- en succesfactor de bron aangeduid: literatuur (L) of expert meeting (E).

Voor de geraadpleegde literatuur verwijzen wij naar bijlage VIII.

Kennen

Zoals eerder opgemerkt heeft de hoofdgroep 'kennen' betrekking op het gewenste deskundigheidsniveau. Hierbij kunnen de volgende deelgroepen worden onderkend:

- Deskundigheid
- Begeleiding
- kennisoverdracht

Deskundigheid

Gedurende beide expert meetings is medegedeeld dat het beschikken over voldoende kennis over ontneming als succesfactor wordt beschouwd. Dit vereiste geldt volgens de deelnemers voor zowel opsporingsambtenaren (meer specifiek is hierbij het kennisniveau van financieel rechercheurs genoemd), als voor ambtenaren bij het openbaar ministerie en de rechtbanken.

Ook het kennisniveau van de advocatuur is als succesfactor genoemd. Enerzijds kan het bij advocaten aanwezige specialisme een succesfactor opleveren, nu deskundigheid bijdraagt aan het kennisniveau over ontnemingswetgeving. Anderzijds kan specialisme bij de advocatuur leiden tot het inzetten van rechtsmiddelen die het doel hebben de ontnemingszaak te vertragen en daarmee een belemmerende factor is bij de voortgang van ontnemingszaken. In dit kader is het verzoeken om het horen van (een veelheid aan) getuigen en de door de verdediging verzochte bedenktijd ten aanzien van de overweging al dan niet een schikking aan te gaan, als voorbeeld genoemd.

¹ De op het verloop van het ontnemingsproces betrekking hebbende bevindingen, zijn verwerkt in de procesanalyse in hoofdstuk 4.

Meer in het bijzonder is door deelnemers aan de expert meeting gesteld dat het beschikken over een speciale officier van justitie met meer dan gemiddelde kennis van ontnemingszaken een succesfactor zou opleveren. Voorts zou moeten gelden dat de beste officieren van justitie de lastigste zaken (zoals een grote ontnemingszaak die veel capaciteit vergt) toebedeeld zouden moeten krijgen. Hierover zou openheid moeten bestaan en het management zou hierop moeten toezien. Ook wordt als mogelijkheid genoemd dat een officier van justitie niet eerder met een ontnemingszaak (van een bepaalde grootte of complexiteit) naar zitting zou mogen gaan dan nadat een deskundige (bijvoorbeeld een collega officier van justitie met kennis van ontnemingszaken) heeft kunnen toetsen of de ontnemingszaak voldoende voorbereid is. Voorgaande wordt beargumenteerd door het feit dat het voor de uitstraling van ontnemingszaken (bijvoorbeeld in de media) slecht is als zaken onvoldoende voorbereid op zitting worden gebracht.

Volgens de literatuur heeft de komst van het BOOM reeds gezorgd voor enkele belangrijke ontwikkelingen. In dit kader wordt het terrein van het conservatoir beslag genoemd. Zo wordt gewezen op het feit dat voorafgaande aan de inbeslagneming veelal een kosten-batenanalyse wordt uitgevoerd. Daarnaast is het staande praktijk geworden om in beslag genomen voorwerpen die niet waardevast zijn zo snel mogelijk om te zetten in geld.²

Voorts is door de deelnemers aan de expert meeting het bestaan van een specifieke ontnemingskamer bij de rechterlijke macht als succesfactor naar voren gebracht. Volgens de deelnemers zouden er reeds rechtbanken zijn waar bepaalde medewerkers zich met financieel economisch gerichte zaken (zoals fraudezaken en ontnemingszaken) bezighouden, maar zou dit nog niet het geval zijn bij alle rechtbanken. Volgens hen is er behoefte aan rechters met financiële kennis. Rechters zouden daarentegen geneigd zijn om een onafhankelijke deskundige in te schakelen op het moment dat dergelijke kennis vereist is.

Zoals het beschikken over een voldoende kennisniveau als succesfactor is genoemd, is het gebrek aan deskundigheid zowel gedurende de expert meeting als in de literatuur als faalfactor naar voren gekomen.³ Voorts is in de literatuur in dit kader gesteld dat een gebrek aan ervaring, kennis en vaardigheden ervoor zorgt dat de strafzaak en de ontnemingszaak als sterk gescheiden entiteiten worden beschouwd, waarbij het ontnemingstraject als minder relevant wordt ervaren.⁴

Volgens de deelnemers aan de expert meeting zou de officier van justitie door een gebrek aan kennis van ontnemingszaken (nu deze niet vaak in aanraking komt met ontnemingszaken) een dergelijke zaak te weinig aansturen. Voorts zou de officier van justitie reeds zijn handen vol hebben aan de strafzaak, zodat hij niet aan de ontnemingszaak toekomt. Daarnaast is in de literatuur gesteld dat de officier van justitie, door een gebrek aan kennis, mogelijk verkeerde beslissingen neemt. Als voorbeeld wordt genoemd het ten onrechte aan de klagende partij (in een klaagschriftprocedure waarin inbeslagneming van voorwerpen wordt aangevochten) teruggeven van voorwerpen die onder beslag liggen, omdat verzuimd is de deskundigen naar de relevantie van het beslag te vragen.⁵

In de expert meeting is ten aanzien van een gebrek aan kennis zowel gewezen op een gebrek aan financiële deskundigheid (in het bijzonder bij het opsporingsteam dat on-

² Nelen en Sabee, 1998, samenvatting.

³ De Doelder en Hoogenboom, 1998, hoofdstukken 2 en 3. Zie ook Faber en Van Nunen, 2002.

⁴ Nelen en Sabee, 1998, hoofdstuk 5.

⁵ Nelen en Sabee, 1998, hoofdstuk 6.

derzoek doet naar de gronddelicten) als op een gebrek aan inzicht in juridische besluitvorming en/of kennis van wet- en regelgeving op het gebied van ontneming (met betrekking tot alle actoren binnen de strafrechtelijke keten). Dit gebrek aan juridische kennis wordt bevestigd in de literatuur. Volgens de auteur geldt dit met name indien sprake is (geweest) van veranderingen in de ontnemingswetgeving.⁶

Daarnaast wordt in de literatuur gewezen op de rechterlijke macht. Volgens Vrugink zou deze niet goed uit de voeten kunnen met de ontnemingswetgeving.⁷ Dit zou volgens Borgers eveneens opgaan voor het openbaar ministerie.⁸ De in het verleden aan officieren van justitie opgelegde van 10 ontnemingszaken per jaar, heeft zowel binnen de staande als de zittende magistratuur het gevoel opgeleverd dat de maatregel werd toegepast in zaken waar deze niet (primair) voor bedoeld was en heeft aldus de nodige weerstand opgeleverd. Verder geldt dat hoe 'steviger' de uitwerking en onderbouwing van de ontnemingsvordering van de zijde van het OM wordt gepresenteerd, hoe eerder (binnen het raamwerk van een redelijke en billijke bewijslastverdeling) de rechter verweren en verzoeken van de zijde van de verdediging kan passeren. Dit geldt onder meer ten aanzien van het (aanvullend) doen horen van (eerdere en nieuwe) getuigen, hetgeen een vertragende factor in de voortgang is.

Voorts wordt in de literatuur geconstateerd dat het bepalen van het wederrechtelijk verkregen voordeel en/of andere onderzoekshandelingen met betrekking tot ontnemingszaken vaak specialistische financiële kennis vereist, die niet altijd aanwezig is bij opsporingsambtenaren en rechtbanken, hoewel op dit gebied wel vorderingen zouden worden gemaakt.⁹ Er bestaat bijvoorbeeld te weinig expertise met betrekking tot het inzicht in de opbouw van administraties en het opgebouwde vermogen en de wijze waarop het wederrechtelijk verkregen voordeel kan worden berekend. Op alle niveaus (van algemene vaardigheden tot specifieke kennis) is de aanwezigheid van een dergelijke expertise benodigd.¹⁰ Het maken van een vermogensvergelijking (of een kasopstelling) zou bij uitstek werk zijn dat door een (getuige) deskundige verricht dient te worden.

Voorgaande sluit aan bij de in de literatuur gemaakte en voor de hand liggende opmerking dat een juiste en duidelijke berekening/schatting van het wederrechtelijk verkregen voordeel een succesfactor oplevert.¹¹ Het zou van belang zijn om de zittende magistratuur te voorzien van een realistische en overtuigende berekening/schatting. Volgens de auteur is dit echter geen makkelijke taak, omdat er (nog) geen duidelijkheid bestaat over wat (volgens de jurisprudentie) exact verstaan dient te worden onder het wederrechtelijk verkregen voordeel.¹² Borgers is daarentegen ten aanzien van de waarderingsmethode van het te berekenen wederrechtelijk verkregen voordeel de mening toegedaan dat deze methode weliswaar niet is voorgeschreven volgens de wet en/of wetsgeschiedenis, maar dat in de jurisprudentie hierover meer duidelijkheid is ontstaan.¹³

⁶ Everaars, Van der Neut en Simmelink, 1999, hoofdstuk 'Ontneming in de praktijk'.

⁷ Vrugink, 2001, hoofdstuk 3.

⁸ Uit een (overigens reeds in 1986 gehouden en daardoor mogelijk gedateerde) enquête zou zijn gebleken dat de ontnemingsmaatregel weinig wordt gebruikt en veelal onbekend is. Zie hiervoor Borgers, 2001, hoofdstuk 3.

⁹ Meloen e.a., 2003, hoofdstuk 8 en hoofdstuk 21.

¹⁰ Everaars, Van der Neut en Simmelink, 1999, hoofdstuk 'Ontneming in de praktijk'.

¹¹ Vrugink, 2001, hoofdstuk 7.

¹² Van Duyne e.a., 2001, hoofdstuk 4.

¹³ Borgers, 2001, hoofdstuk 6. Zie ook HR NJ 2003, 96 en HR 17-9-2002 NJB 2002 p. 1911 nr. 133.

Meer specifiek is ten aanzien van de Bureaus Financiële Ondersteuning van de politie (verder: BFO)¹⁴ gesteld dat deze een zeer breed takenpakket hebben op het gebied van financieel rechercheren. De deelnemers aan de expert meeting constateren dat dit op zich positief is, aan de andere kant is het nadeel hiervan dat de specifieke kennis van ontnemen daardoor achterop is geraakt. Volgens de literatuur bestaan er bij de werknemers van de BFO's lacunes in kennis en vaardigheden op zowel het juridische (civielrechtelijke) als het financiële terrein. Wel zou het deskundigheidsniveau veelbelovend zijn. De specifieke expertise dient echter van de afdeling forensische accountancy van de Divisie DCRI (thans: de unit forensische expertise van de dienst recherche onderzoeken van het KLPD) te komen, waar echter diverse deskundigen zijn weggegaan.¹⁵

Wel wordt in de literatuur gesteld dat ten aanzien van de zittende- en staande magistratuur de laatste jaren veel is gedaan aan opleiding. Hetzelfde geldt ten aanzien van de opsporing, waarbij met name de voormalige recherschool (thans: het instituut voor criminaliteitsbeheersing en recherchekunde) en de BFO's zich hebben ingezet om de deskundigheid te vergroten.¹⁶

Voorts zou er volgens de deelnemers aan de expert meeting een probleem bestaan ten aanzien van continuïteit van kennis: opsporingsambtenaren worden opgeleid en gaan daarna (ingegeven door salaris en motivatie) bij andere takken van dienst werken of vinden elders werk. Nu de opleidingsbudgetten steeds meer dalen, levert dit volgens de deelnemers een zorgwekkende situatie op voor de toekomst.

Ook ten aanzien van het openbaar ministerie is gesteld dat sprake kan zijn van wisseling van officieren van justitie. Doordat vaak veel tijd verstrijkt bij de behandeling van zaken, is de kans groot dat de officier die de strafzaak heeft behandeld niet dezelfde is als de officier van justitie die de ontnemingszaak dient te behandelen.

Faal- en succesfactoren deskundigheid	Bron	OD	OM	ZM
Kennisniveau van ontneming van het openbaar ministerie (de officieren van justitie)	E L		X	
Kennisniveau van ontneming bij opsporingsteams, in het bijzonder financieel rechercheurs en/of bijzondere opsporingsdiensten	E	X		
Kennisniveau van ontneming bij de rechterlijke macht	E L			X
Kennisniveau van ontneming bij de advocatuur	E			
Inzicht in juridische besluitvorming	E			
Gebrek aan financiële deskundigheid bij het tactische team (onderzoek strafzaak)	E	X		
Onbekendheid van wet- en regelgeving aangaande ontneming binnen alle strafrechtelijke geledingen	E	X	X	X
Kennis, ervaring en vaardigheden	L			
Continuïteit van kennis	E	X	X	
Toedeling van (ontnemings)zaken aan officieren van justitie	E		X	
De aanwezigheid van specifieke financiële kennis ten behoeve van het berekenen van het wederrechtelijk verkregen voordeel	L	X		X

¹⁴ Diverse politiekorpsen kennen inmiddels een andere benaming, zoals financiële recherche unit, bureau financiële economische recherche etc.

¹⁵ Nelen en Sabee, 1998, samenvatting.

¹⁶ Everaars, Van der Neut en Simmelink, 1999, hoofdstuk 'Ontneming in de praktijk'.

Begeleiding

Tijdens de expert meeting is het beschikken over voldoende leidinggevende capaciteiten als succesfactor genoemd. Meer specifiek werd hierbij ingegaan op de begeleidende rol van de teamleiding van het opsporingsteam. In dit kader is gesteld dat de (financieel) deskundige veel meer betrokken zou moeten worden in de aansturing van de overige teamleden. Thans zou de deskundige die het onderzoek dient aan te sturen teveel betrokken worden bij de details van een onderzoek. In het verlengde van voorgaande is gesteld dat rechercheurs duidelijk gemaakt dient te worden op welke informatie zij alert zouden moeten zijn bij het verrichten van een financieel onderzoek.

In de literatuur is aangegeven dat leidinggevend (binnen zowel het openbaar ministerie als de opsporing) hun medewerkers niet voldoende aanzetten tot het leveren van inspanningen op het gebied van ontnemen.¹⁷

Voorts is in de literatuur gesteld dat de sturende en corrigerende rol van het openbaar ministerie onvoldoende wordt uitgeoefend. De officier van justitie zou onvoldoende kritisch zijn ten aanzien van de rapportage van de berekening van het wederrechtelijke verkregen vermogen van de opsporing, waardoor fouten in een dergelijke rapportage blijven staan, hetgeen de zittende magistratuur irriteert.¹⁸

Voorts maken officieren van justitie geen gebruik van het aanbod van specialisten van het BOOM om hen bij te staan bij het geven van leiding aan financiële onderzoeken. Volgens de auteur heeft dit te maken met het feit dat professionals niet gewend, en soms ook niet bereid zijn, om een ander over hun schouder te laten meekijken.¹⁹

Faal- en succesfactoren begeleiding	Bron	OD	OM	ZM
Begeleiding en ondersteuning door de teamleiding	E	X		
Begeleiding van leidinggevenden binnen de opsporing en het openbaar ministerie	L	X	X	
Aansturing van en/of betrokkenheid bij het onderzoek van deskundigen	E	X		
Aansturing van rechercheurs bij het uitvoeren van werkzaamheden ten behoeve van een financieel onderzoek	E	X		
Begeleiding door het BOOM	L		X	

Kennisoverdracht

Bij kennisoverdracht kan worden gedacht aan autonome kennisoverdracht, maar in relatie tot faal- en succesfactoren ten aanzien van de voortgang van de uitvoering bij ontnemingszaken kan voorts worden gedacht aan organisatorische maatregelen om kennisoverdracht mogelijk te maken c.q. te bevorderen en de bereidheid om beschikbare kennis met derden te delen, met name indien deze derden zich buiten de eigen organisatie-eenheid bevinden. Derhalve kan worden betoogd dat kennisoverdracht elementen bevat van zowel kennen als kunnen en willen. Naar onze mening ligt het

¹⁷ Nelen en Sabee, 1998, hoofdstuk 5.

¹⁸ Nelen en Sabee, 1998, hoofdstuk 5.

¹⁹ Everaars, Van der Neut en Simmelink, 1999, hoofdstuk 'Ontneming in de praktijk' en Nelen en Sabee, 1998, hoofdstuk 5

zwaartepunt evenwel op de autonome kennisoverdracht. Om die reden hebben wij deze rubriek dan ook ondergebracht in de hoofdgroep 'Kennen'.

Tijdens de expert meeting is aangegeven dat een gebrek aan kennisuitwisseling en/of kennisoverdracht een belangrijke faalfactor kan opleveren met betrekking tot de voortgang van ontnemingszaken. Dit kan betrekking hebben op kennisoverdracht als op zichzelf staand gegeven, de daarop gerichte organisatorische maatregelen en de bereidheid om kennis over te dragen.

Meer in het algemeen is gesteld dat er te weinig aandacht is voor juridische aspecten, omdat ontnemen nog te veel wordt gezien als een vakgebied van financieel specialisten. Ook een gebrek aan inzicht in juridische besluitvorming is als faalfactor genoemd. Een gevolg hiervan kan zijn dat het door het opsporingsteam op te leveren rapport ten aanzien van het wederrechtelijk verkregen voordeel niet goed is afgestemd op de wens van de officier van justitie. Hierbij merken wij op dat een en ander onlosmakelijk is verbonden met het op de juiste wijze overdragen van de doelstelling (procesinrichting) en met sturing (procesbeheersing) door de officier van justitie in de richting van de opsporing.

In de literatuur wordt bevestigd dat in de praktijk onvoldoende kennis is genomen van ontnemingswetgeving. In dit kader wordt gewezen op de discussie over de noodzakelijkheid en wenselijkheid om ten behoeve van de grondslag van het strafrechtelijk financieel onderzoek (SFO) vast te houden aan de voorwaarde van een strafbaar feit van de vijfde boetecategorie.²⁰

Door de deelnemers aan de expert meeting werd met name het uitwisselen van kennis en/of gegevens binnen en tussen opsporingsdiensten als een belangrijke succesfactor vermeld. Ook voorlichting binnen onderzoeksteams zou hierbij een belangrijke rol spelen.

Faal- en succesfactoren kennisoverdracht	Bron	OD	OM	ZM
Kennisuitwisseling dan wel kennisoverdracht (onder meer tussen opsporingsdiensten)	E			
Gegevensuitwisseling tussen opsporingsdiensten	E	X	X	
Voorlichting binnen onderzoeksteams	E	X		
Kennisoverdracht ten aanzien van juridische aspecten	E			
Inzicht in juridische besluitvorming	E		X	

Kunnen

Het begrip 'kunnen' ziet op de organisatorische voorzieningen binnen de diverse geleden van de strafrechtelijke keten. De volgende deelbegrippen kunnen in dit kader worden onderscheiden:

- Organisatie-inrichting
- Organisatiehandhaving
- Procesinrichting
- Procesbeheersing

²⁰ Nelen en Sabee, 1998, hoofdstuk 7.

Organisatie-inrichting

De gedurende de expert meeting in algemene zin naar voren gebrachte faalfactor betreft het gebrek aan capaciteit ten aanzien van alle actoren binnen de strafrechtelijke keten. Dit ziet zowel op de personele inzet binnen het openbaar ministerie, de beschikbare capaciteit binnen de opsporing, als ook op zittingscapaciteit.

Ten aanzien van de beschikbare capaciteit is de personele inzet binnen de opsporing en het openbaar ministerie aan de orde gekomen, maar ook zittingscapaciteit is hierbij genoemd. Meer specifiek is gesteld dat binnen de opsporing (speciale) rechercheurs vrijgemaakt zouden moeten worden voor het behandelen van een ontnemingszaak en dat de politieorganisatie daartoe op een efficiënte wijze ingericht zou dienen te worden. Zo is bijvoorbeeld een grotere inzet van opsporingsambtenaren benodigd op het moment dat er meerdere beslagen dienen te worden gelegd. Voorts zou de inzet van een specifieke officier van justitie benodigd zijn ten behoeve van (de aansturing van) een ontnemingszaak. In de literatuur is vermeld dat het een succesfactor oplevert als officieren van justitie formeel worden vrijgesteld van hun andere werkzaamheden ten behoeve van ontneming.²¹

Een en ander zou volgens de deelnemers te maken hebben met het feit dat ontneming geen duidelijke plaats heeft binnen de verschillende organisaties, waardoor onder meer geen rekening wordt gehouden met de daarvoor benodigde capaciteit. Tevens zou het niet beschikken over een duidelijke plaats van ontneming binnen de verschillende organisaties tot gevolg hebben dat het traject van ontneming niet separaat is georganiseerd. In dit kader is als succesfactor vermeld dat een separate justitie- en politiedienst zou moeten worden opgericht met betrekking tot ontnemingszaken.

De gedurende de expert meeting aan de orde gekomen succesfactoren betreffen het tegenovergestelde van de reeds vermelde faalfactoren: het beschikken over voldoende capaciteit bij alle actoren binnen de strafrechtelijke keten, levert een stimulerende factor op met betrekking tot de voortgang van ontnemingszaken.

In breder verband is gesteld dat als een organisatie ontnemen belangrijk vindt, dit ook uitgedragen zou moeten worden door middel van de keuzes die binnen deze organisatie gemaakt worden, bijvoorbeeld ten aanzien van capaciteit, opleiding en salariering.

Daarnaast zou door het OM meer zittingscapaciteit voor ontnemingszaken geclaimd moeten worden. Prioritering van strafzaken boven ontnemingszaken staat het verkrijgen van voldoende zittingscapaciteit in de weg. Volgens de deelnemers aan de expert meeting zou het meer toepassen van schriftelijke voorbereiding kunnen bewerkstelligen dat zittingscapaciteit wordt bespaard en daarmee een succesfactor oplevert.

Aangegeven is dat een 'ontnemingsmodule' is ontwikkeld in de systemen van de politie (die in 1998 operationeel is geworden). Met behulp van deze module is het mogelijk om ten aanzien van niet gecompliceerde ontnemingszaken eenvoudig een berekening van het wederrechtelijk verkregen voordeel op te stellen.²² Met behulp van automatisering kan de organisatie derhalve zodanig worden ingericht dat dit bevorderend kan werken ten aanzien van de voortgang van ontnemingszaken.

Voorts is in de literatuur gesteld dat het enige tijd heeft geduurd voordat uitvoering is gegeven aan de ontnemingswetgeving. Dit heeft onder meer te maken gehad met een

²¹ Nelen en Sabee, hoofdstuk 5 ten aanzien van de zogenaamde 'contact officieren van justitie' (thans: ontnemingsofficieren van justitie).

²² Everaars, Van der Neut en Simmelink, 1999, hoofdstuk 'Ontneming in de praktijk'.

overhaaste invoering van de ontnemingswetgeving, de complexiteit van deze regelgeving en een gebrek aan duidelijkheid over sommige aspecten van deze wetgeving.²³

In dit kader is vermeld dat in het begin de ontnemingsmaatregel te ver zou zijn doorgeschoten. Als voorbeeld wordt de 'tien-zaken norm' genoemd (officieren van justitie moesten in ieder geval tien ontnemingszaken op jaarbasis behandelen). Ook zou een faalfactor bij de uitvoering van de ontnemingswetgeving zijn dat er sprake is geweest van een te snelle invoering van de ontnemingsmaatregel en de onbekendheid met deze maatregel, bijvoorbeeld aan de zijde van het openbaar ministerie.²⁴

Faal- en succesfactoren organisatie-inrichting	Bron	OD	OM	ZM
Het beschikken over personele inzet (capaciteit)	E			
Het beschikken over (speciale) rechercheurs ten behoeve van een ontnemingszaak	E	X		
Het beschikken over een (specifieke) officier van justitie ten behoeve van een ontnemingszaak	E		X	
Het houden van rekening met de gewenste onderzoekscapaciteit	E			
De beschikbaarheid van zittingscapaciteit	E			X
De rechtsgang	E			
Het oprichten van een separate justitie- en politiedienst met betrekking tot ontnemingszaken	E	X	X	X
Het hebben van een plaats binnen de strafrechtelijke keten en/of het separaat georganiseerd zijn van het traject van ontnemen	E			
Het door de organisatie uitdragen van het belang van ontnemen door te maken keuzes	E			
De tijdsperiode die gepaard is gegaan met het geven van uitvoering aan de ontnemingswetgeving	L			
De wijze van invoering van de ontnemingswetgeving	L			
De complexiteit van de ontnemingswetgeving en de bekendheid met deze wetgeving	L			
Ontnemingsofficier van justitie vrijstellen van reguliere werkzaamheden	L		X	

Organisatiehandhaving

Ten aanzien van deze rubriek kan worden vastgesteld dat deze elementen in zich draagt van meerdere hoofdgroepen. Zo kan organisatiehandhaving zich bijvoorbeeld richten op het voortdurend aanwezig zijn van een adequaat kennisniveau van bij het ontnemingsproces betrokken actoren en is in die zin het opnemen van dit begrip in de hoofdgroep 'Kennen' gerechtvaardigd. De nadruk ligt echter op de organisatorische aspecten: hoe realiseer je de noodzakelijke instandhouding van randvoorwaarden. Om die reden hebben wij deze rubriek ondergebracht in de hoofdgroep 'Kunnen'.

Personele wisselingen in algemene zin zijn volgens de deelnemers aan de expert meeting als faalfactor aan te merken. Indien sprake is van wijzigingen in de personele bezetting van een ontnemingszaak kan dit het verlies van een adequaat niveau van kennis tot gevolg hebben.

²³ Everaars, Van der Neut en Simmelink, 1999, hoofdstuk 'Ontneming in de praktijk' en 'Vijf jaar ontnemingswetgeving: Hoe nu verder?'.
²⁴ Vrugink, 2001, hoofdstuk 7.

In de literatuur wordt gewezen op de roulatie van officieren van justitie, die, gezien hun carrièreperspectieven, niet te lang op een specialistisch terrein bezig willen zijn.²⁵ In dit kader is in de literatuur vermeld dat parketsecretarissen over het algemeen minder snel van functie wisselen en voor een belangrijk deel van hun tijd zijn vrijgemaakt voor aspecten met betrekking tot ontneming. Dit laatste in tegenstelling tot de ontnemingsofficieren van justitie, die deze taak naast hun reguliere werkzaamheden moeten uitvoeren. Het zou volgens Nelen en Sabee een succesfactor opleveren als geïnvesteerd wordt in het opdoen van meer kennis en ervaring van parketsecretarissen, nu zij in menig parket de materiedeskundigen bij uitstek zijn.²⁶

Volgens de deelnemers aan de expert meeting is continuïteit in de personele bezetting van een ontnemingszaak dan ook als succesfactor is aan te merken. Meer specifiek werd gesteld dat een vaste officier van justitie van het begin tot het eind de leiding zou moeten hebben over een ontnemingszaak.

Ook zou een vaste ontnemingskamer bij de rechtbanken en gerechtshoven bijdragen aan continuïteit in de personele bezetting van ontnemingszaken. Tevens is tijdens de expert meeting aan de orde gekomen dat integratie van de ontnemingszaak met de strafzaak er eerder toe zal leiden dat dezelfde rechter de zaak zal behandelen.

Faal- en succesfactoren organisatiehandhaving	Bron	OD	OM	ZM
Continuïteit in de personele bezetting van een ontnemingszaak	E			
Vaste officier van justitie voor de gehele ontnemingszaak (van begin tot eind)	E		X	
Vaste ontnemingskamer binnen de rechtbanken	E			X
Personele wisselingen	E			
Roulatie officieren van justitie	L		X	
Continuïteit in de personele bezetting van parketsecretarissen	L		X	

Procesinrichting

Tijdens de expert meeting is als succesfactor genoemd het bij aanvang van de strafzaak besteden van aandacht aan de ontnemingszaak. In dit kader is gesteld dat de strafzaak en de ontnemingszaak samen zouden dienen op te gaan en vanuit deze gedachte een plan van aanpak op te stellen, waarbij rekening wordt gehouden met de benodigde onderzoekscapaciteit.

Het wordt als faalfactor beschouwd als de ontnemingszaak eerst aanvangt op het moment dat de strafzaak is afgerond en daarmee op een te laat moment aandacht aan de ontnemingszaak wordt besteed.

Een succesfactor is het bij aanvang van een ontnemingstraject stilstaan bij het (in)plannen van onderzoekscapaciteit. Als faalfactor is hierbij genoemd het op een te laat moment inschakelen van financieel deskundigen van opsporingsteams in een strafzaak. Bij voorkeur dient bij de uitvoering sprake te zijn van een coördinator voor

²⁵ Nelen en Sabee, 1998, hoofdstuk 5.

²⁶ Nelen en Sabee, 1998, hoofdstuk 5.

het strafrechtelijk onderzoek en een coördinator voor het ontnemingsonderzoek (succesfactor).

Bij de aanvang van een ontnemingszaak zou volgens de deelnemers aan de expert meeting ten doel moeten worden gesteld dat meer vanuit de geldstroom wordt gerechercheerd. Voorts dient een duidelijke keuze te worden gemaakt op welke verdachten doorgerechercheerd wordt zoals bijvoorbeeld met betrekking tot facilitaire dienstverleners (advocaten, notarissen en/of andere financiële dienstverleners).

Daarnaast is in de expert meeting aan de orde gekomen dat goed overwogen dient te worden of de zaak zich leent voor schikken dan wel voor ontnemen. Voorgaande houdt in dat de doelstellingen van het ontnemingstraject bij aanvang duidelijk geformuleerd zouden moeten worden. In de literatuur wordt in aanvulling hierop gesteld dat ook rechtspersonen en investeringen in bijvoorbeeld onroerend goed bij de projectvoorbereiding aandacht zouden moeten krijgen.²⁷

Als faalfactor wordt dan ook genoemd dat te weinig aandacht wordt besteed aan de ten aanzien van de ontneming te behalen doelstellingen. Zo dient volgens de deelnemers bij de aanvang van het ontnemingsonderzoek een afweging plaats te vinden tussen het verrichten van inspanningen (onderzoekscapaciteit en daarmee kosten) om gelden te achterhalen en het daarmee gepaard gaande te ontnemen bedrag (kostenbaten analyse). Hierbij zou ook het al dan niet aangaan van een schikking (en/of andere maatregelen) in overweging kunnen worden genomen. Gesteld wordt dat het bij deze afweging betrekken van een officier van justitie met kennis van ontnemingszaken een succesfactor oplevert.

In de literatuur wordt gesteld dat het op een te laat moment inschakelen van financiële kennis ervoor kan zorgen dat niet alle opsporingsmogelijkheden worden benut, waardoor een ontnemingszaak al in de voorfase kan stranden. Het zou derhalve een succesfactor opleveren om hier reeds in de projectvoorbereiding rekening mee te houden.²⁸ Ditzelfde geldt voor de executieproblematiek: reeds in een vroeg stadium in de opsporingsfase zou rekening moeten worden gehouden met de in een later stadium op basis van het wederrechtelijk verkregen voordeel te executeren vermogensbestanddelen. Volgens Kolthoff en Speijers is men (overigens anno 1997) niet in staat op de zitting een goed beeld te geven van de financiële situatie van de verdachte, hetgeen gevolgen kan hebben voor de hoogte van de door de rechter op te leggen maatregel en eveneens geen goede uitgangspositie biedt voor de executie van de opgelegde ontnemingsmaatregel.²⁹

Een ander voorbeeld dat door de deelnemers naar voren is gebracht is een gebrek aan inzicht in juridische besluitvorming en onvoldoende aandacht voor (de mogelijkheid van) het leggen van beslag. Ook het onvoldoende aandacht besteden aan de in te zetten capaciteit, zoals administratieve ondersteuning, wordt als faalfactor aangemerkt.

Als succesfactor is gesteld dat een goed onderbouwd dossier van het BFO van de politie ten grondslag zou moeten liggen aan de ontnemingsvordering. Hierbij zou het openbaar ministerie (voorafgaande) inbreng moeten hebben. Tenslotte dient het rapport van het BFO realistisch te zijn. Het bestaan van een ingewikkelde dossieropbouw levert volgens de deelnemers aan de expert meeting een faalfactor op.

²⁷ Meloen e.a., 2003, hoofdstuk samenvatting, conclusies en suggesties.

²⁸ Meloen e.a., 2003, hoofdstuk 21.

²⁹ Kolthoff en Speijers, 1997, hoofdstuk 4.

Een andere succesfactor die tijdens de expert meeting aan de orde is gekomen is het beschikken over een succesvolle strafzaak, die aan de vordering tot ontneming ten grondslag moet liggen. Volgens de deelnemers aan de expert meeting is het van belang om de strafzaak en de ontnemingszaak zoveel mogelijk tegelijkertijd op zitting aan te brengen. Het scheiden van de ontnemingszaak en de strafzaak wordt dan ook als faalfactor beschouwd.

In de literatuur is hieromtrent gesteld dat er nog te weinig gebruik wordt gemaakt van de mogelijkheid om de strafzaak en de ontnemingszaak op dezelfde zitting te behandelen. Hoewel dit bij kleine zaken in ongeveer driekwart van de gevallen plaatsvindt, gebeurt dit niet bij meer dan de helft van de grote(re) zaken. Dit heeft te maken met de complexiteit en de looptijd van het strafrechtelijk financieel onderzoek (verder: SFO).³⁰

Door de deelnemers aan de expert meeting wordt geconstateerd dat het ontnemingsonderzoek er vaak 'bij komt te hangen' op het moment dat de strafzaak is afgerond. Als oorzaak van het gebrek aan aandacht aan de ontnemingszaak (en als faalfactor) wordt genoemd dat ontneming geen duidelijke plaats heeft binnen de strafrechtelijke keten en/of niet separaat is georganiseerd.

Daarnaast zou het een succesfactor opleveren als van een integrale ontnemingsaanpak wordt uitgegaan, onder meer ten aanzien van aspecten op het gebied van strafrecht, civiel recht en bijzondere wetten.

Voorts wordt het aanwezig zijn van internationale aspecten bij ontnemingszaken als faalfactor genoemd. Indien informatie uit het buitenland benodigd is, dient een rechtshulpverzoek te worden gedaan. Ook diverse internationale rechtspersoonconstructies maken het opsporingsonderzoek tijdrovend. Zo bemoeilijkt deze het volgen van de geldstromen.³¹ Ook dit zijn aspecten waaraan volgens de deelnemers aan de expert meeting bij het formuleren van de doelstellingen bij de aanvang van de ontnemingszaak aandacht geschonken dient te worden.

Faal- en succesfactoren procesinrichting	Bron	OD	OM	ZM
Het besteden van aandacht aan ontnemen bij de aanvang van het onderzoek naar de strafzaak (gronddelicten)	E			
Het besteden van aandacht aan onderzoekscapaciteit (inplannen personele bezetting) en/of overige aspecten bij (de aanvang van) een ontnemingszaak	E	X	X	
Het hebben van een coördinator voor het strafrechtelijk onderzoek en een coördinator voor het ontnemingsonderzoek	E	X		
Het overwegen van schikken of ontnemen (alvorens tot het instellen van een ontnemingsvordering over te gaan)	E		X	
Het vanuit de geldstroom rechercheren	E	X		
Het maken van een duidelijke keuze op welke verdachten doorgerechercheerd wordt	E	X		
Het beschikken over een goed onderbouwd ontnemingsdossier van de opsporing	E	X		
Het hebben van voorafgaande inbreng in het ontnemingsdossier door de officier van justitie	E		X	

³⁰ Meloen e.a., 2003, hoofdstuk 4.

³¹ Koppen in Van de Bunt e.a., 1996, hoofdstuk 'Financieel rechercheren in de opsporing'.

Faal- en succesfactoren procesinrichting	Bron	OD	OM	ZM
Het beschikken over een realistische ontnemingsrapportage van de opsporing	E			
Het beschikken over een succesvolle strafzaak	E			
Het (al dan niet tegelijkertijd) aanbrengen van de strafzaak en de ontnemingszaak bij de rechter	E			
Het uitgaan van een integrale ontnemingsaanpak (op het gebied van strafrecht, civiel recht en bijzondere wetten)	E			
Het moment van inschakelen van financieel deskundigen van opsporingsteams in de strafzaak	E	X		
Het besteden van aandacht voor het ontnemingsonderzoek na afronding van de strafzaak	E			
De plaats van 'ontneming' binnen de strafrechtelijke keten en/of de wijze van organisatie daarvan	E	X	X	X
Het besteden van aandacht aan de ten aanzien van de ontneming te behalen doelstellingen (en de wijze waarop deze doelstellingen kunnen worden behaald)	E			
Het hebben van inzicht in juridische besluitvorming en/of juridische aspecten	E			
Het bestaan van een ingewikkelde dossieropbouw	E	X		
Het besteden van aandacht aan internationale aspecten (zoals rechtshulpverzoeken en rechtspersoonconstructies)	E	X		
Het op dezelfde zitting behandelen van een strafzaak en een ontnemingszaak	L			
Het inschakelen van financiële expertise in de beginfase van een opsporingsonderzoek	L	X		

Procesbeheersing

Evident is dat het volgens de deelnemers aan de expert meeting een succesfactor oplevert indien binnen het ontnemingstraject wordt gestuurd op de realisatie van de vooraf geformuleerde doelstelling(en).

Volgens de deelnemers aan de expert meeting dient de officier van justitie een sturende rol in het traject van ontnemen te hebben. Meer specifiek wordt door de deelnemers aan de expert meeting hierbij een sturende en adviserende taak aan het BOOM toebedacht. Overigens wordt het als een verbetering gezien dat officieren van justitie van het BOOM enkel nog ontnemingszaken doen, waarbij het vergaren van bewijsmateriaal rond de gronddelicten nog moet aanvangen of zich in een prematuur stadium bevindt. Voorgaande heeft te maken met het feit dat op een dergelijke wijze de officier van justitie van het BOOM reeds bij de aanvang van de strafzaak ook kan sturen op aspecten die van belang zijn voor de ontnemingszaak.

Het is gezien voorgaande dan ook niet verwonderlijk dat tevens wordt gesteld dat het eveneens als een succesfactor wordt aangemerkt als de officier van justitie voorafgaande inbreng in de ontnemingszaak heeft.

Een gebrek aan sturing door de officier van justitie wordt door de deelnemers aan de expert meeting als een faalfactor beschouwd. In de literatuur wordt in dit kader gesteld dat leidinggevend (binnen zowel het openbaar ministerie als de opsporing) een gebrek aan toezicht houden op het verloop van ontnemingszaken.³² Voorts wordt in dit

³² Nelen en Sabee, 1998, hoofdstuk 5.

kader in de literatuur vermeld dat het openbaar ministerie nog onvoldoende is toegerust om strafrechtelijke onderzoeken met een financieel aspect, zoals ontnemingszaken, aan te sturen, te coördineren en te behandelen. Redenen die hiervoor worden genoemd zijn het hebben van een veelheid aan taken van de officieren van justitie, waardoor deze niet toekomen aan het daadwerkelijk geven van leiding aan een dergelijk onderzoek, het ontbreken van deskundigheid op dit terrein bij het openbaar ministerie en een gebrek aan afstemming tussen het openbaar ministerie en opsporingsdiensten.³³

Ook door de deelnemers aan de expert meeting wordt een gebrek aan afstemming tussen opsporingsdiensten en openbaar ministerie met betrekking tot het traject van ontnemen als faalfactor aangemerkt. Overigens kan laatstgenoemde eveneens een plaats hebben bij het deelbegrip 'samenwerking' zoals nog aan de orde komt onder de hoofdgroep 'Willen'.

Ook het wachten op de afronding van werkzaamheden door andere functionarissen wordt als faalfactor aangemerkt. In dit kader kan eveneens de opmerking worden beschouwd dat het zich binnen de gehele strafrechtelijke keten houden aan afspraken, het ontnemingstraject zou bevorderen.

Door de deelnemers aan de expert meeting zijn enkele faalfactoren genoemd ten aanzien van de ontnemingsvordering. Zo is het bestaan van een ongemotiveerde ontnemingsvordering aan de orde gekomen. Ook worden als faalfactoren genoemd de afwezigheid van alternatieve ontnemingsberekeningen en het feit dat de hoogte van de ontnemingsvordering afwijkt van de berekening zoals opgesteld door het BFO, zonder dat deze afwijking nader wordt gemotiveerd. Afstemming tussen opsporingsdiensten en de officier van justitie en/of sturing door de officier van justitie zouden hieraan een positieve bijdrage kunnen leveren. Voorts is in dit kader als faalfactor het beschikken over onvoldoende bewijs ten aanzien van de berekening van het wederrechtelijk verkregen voordeel aan de orde gekomen en het bestaan van een ingewikkelde dossieropbouw.

Daarnaast is als faalfactor genoemd dat er te lang conservatoir beslag ligt op vermogensbestanddelen, waardoor sprake is van waardeverlies van de beslagen vermogensbestanddelen. Overigens wordt opgemerkt dat deze faalfactor niet alleen betrekking hoeft te hebben op het op juiste en adequate wijze beheersen van het ontnemingstraject, maar eveneens te maken kan hebben met andere belemmeringen (zoals bijvoorbeeld juridische belemmeringen).

Tenslotte is door de deelnemers gesteld dat te weinig aandacht wordt besteed aan de fase na afronding van de ontnemingszaak, zoals bijvoorbeeld de executiefase. In dit kader is gepleit voor het verrichten van onderzoek naar tot dan toe nog onbekende vermogensbestanddelen ook na (gedeeltelijke) afronding van de ontnemingszaak.

³³ Kolthoff en Speijers, 1997, hoofdstuk 4.

Faal- en succesfactoren procesbeheersing	Bron	OD	OM	ZM
Het sturen op de realisatie van doelstellingen binnen het ontnemingstraject	E			
Het hebben van een sturende en adviserende taak van het BOOM	E		X	
Het hebben van voorafgaande inbreng in het ontnemingsdossier door de officier van justitie	E		X	
Sturing gedurende het ontnemingstraject door de officier van justitie	E		X	
Het zich houden aan afspraken binnen de gehele strafrechtelijke keten	E	X	X	X
Het afstemmen tussen opsporingsdiensten en openbaar ministerie met betrekking tot het traject van ontnemen	E	X	X	
De motivering van de vordering tot ontneming	E			
De aanwezigheid van alternatieve berekeningen ten aanzien van de ontneming	E	X		
Het (al dan niet) afwijken van de hoogte van de door de opsporing opgestelde ontnemingsberekening met de door de officier van justitie ingediende ontnemingsvordering	E	X	X	
Een (ingewikkelde) dossieropbouw	E	X		
Het bewijs ter ondersteuning van de ontnemingsberekening	E	X		
Het besteden van aandacht aan ontneming (na de behandeling van de strafzaak in eerste aanleg en/of executiefase)	E			
De voortvarendheid van de uitvoering van werkzaamheden door andere functionarissen	E			
De tijdsduur van het conservatoir beslag	E			
Toezicht op het verloop van ontnemingszaken door openbaar ministerie en opsporing	L	X	X	
Sturing, coördinatie en behandeling van ontnemingszaken door het openbaar ministerie	L		X	

Willen

Onder willen wordt de bereidheid verstaan om (conform de bedoelingen van de wetgever) uitvoering aan de regelgeving te geven. Hierbij kunnen de navolgende deelbegrippen worden genoemd:

- Cultuur
- Bereidheid
- Acceptatie
- Samenwerking

Cultuur

De deelnemers aan de expert meeting hebben aangevoerd dat de cultuur binnen een organisatie bepalend is voor de door die onderneming te nemen beslissingen, zoals omtrent ontnemen. De wijze waarop tegen ontnemen wordt aangekeken door de verschillende binnen een organisatie werkzame personen, is van invloed op de manier waarop met ontnemingszaken wordt omgegaan en op het omtrent ontnemen geformuleerde beleid.

De cultuur binnen een onderneming zorgt voor de mate waarin prioriteit wordt gesteld aan bepaalde aspecten. In dit kader is door deelnemers aan de expert meeting aangegeven dat de prioriteit ligt bij de strafzaak en het ontnemingstraject daardoor op de achtergrond raakt. In de literatuur wordt gesteld dat de strafrechtelijke praktijk te weinig is ingesteld op de financiële zijde van de misdaad. Zowel bij het top, -het middenkader als bij overige onderdelen van de politie werd reeds in 1997 een gebrek aan voldoende affiniteit met betrekking tot het buitgerichte denken en de daaraan te koppelen kennis van financieel rechercheren geconstateerd.³⁴ Traditioneel zou de aandacht bovendien vooral gericht zijn op de dader.³⁵ Dit is onder meer het gevolg van de verandering van de nadruk in de opsporing van een delictgerichte aanpak naar een dadergerichte aanpak.³⁶ Volgens een werkgroep van de Recherche Adviescommissie zouden de inspanningen van justitie en politie zich van oudsher met name richten op strafbare feiten.³⁷ Als succesfactor is evenwel genoemd dat er binnen het openbaar ministerie initiatieven zijn geweest met betrekking tot de intensivering en verbetering van het financieel rechercheren.³⁸

Meloen stelt dat de prioriteit ten aanzien van de opsporingsinvesteringen (zoals de daarmee gepaard gaande beschikbare capaciteit) een belangrijke rol speelt bij het succes van ontnemen.³⁹

Het stellen van prioriteit aan de strafzaak boven de ontnemingszaak kan volgens de literatuur leiden tot een situatie waarbij een financieel deskundige op een (te) laat moment wordt verzocht om zijn expertise in te zetten in het onderzoek naar de strafzaak, hetgeen negatieve gevolgen kan hebben voor zowel een mogelijk later te starten SFO als voor het lopende onderzoek in de strafzaak.⁴⁰ In het verlengde hiervan wordt eveneens in de literatuur geconstateerd dat het SFO achter het gerechtelijk vooronderzoek (verder: GVO) aanloopt.⁴¹

Voorgaande vertaalt zich voorts in de voor een ontnemingszaak beschikbare capaciteit: indien de strafzaak is aangebracht ter zitting, worden de rechercheurs ingezet op een andere (straf)zaak en blijft er geen of te weinig capaciteit over voor de ontneming. Hetzelfde zou gelden voor de begeleiding en aansturing van de ontnemingszaak van de zijde van de opsporing en het openbaar ministerie na afronding van de strafzaak.

Ook binnen de rechterlijke macht lijkt een ontnemingszaak volgens de deelnemers aan de expert meeting minder prioriteit te krijgen dan een strafzaak. Dit uit zich in het ter beschikking stellen van zittingscapaciteit ten aanzien van de ontnemingszaak. Een vrijheidsbeneming lijkt zwaarder te wegen en levert een drukmiddel op om de zaak op de zitting te plaatsen. Dit geldt temeer indien de strafzaak dreigt te verjaren. Er bestaat minder prioriteit bij het toewijzen van zittingscapaciteit ten behoeve van ontnemingszaken. In de literatuur wordt de suggestie gedaan om bij kleine zaken eerder boetes op te leggen in plaats van over te gaan tot het ontnemen van wederrechtelijk verkregen voordeel om op deze wijze de zittingscapaciteit te ontzien.⁴²

Een andere mentaliteit ten aanzien van ontnemingszaken zou van belang zijn, nu financieel rechercheren, waaronder ontneming valt te scharen, meer behelst dan het

³⁴ Pheijffer e.a., 1997, hoofdstuk 5.

³⁵ Borgers, 2001, hoofdstuk 3.

³⁶ Koppen in Van Bunt e.a., 1996, hoofdstuk 'Financieel rechercheren in de opsporing'.

³⁷ De Doelder en Hoogenboom, 1998, hoofdstuk 1.

³⁸ Pheijffer e.a., 1997, hoofdstuk 5.

³⁹ Meloen e.a., 2003, hoofdstuk 2.

⁴⁰ Kolthoff en Speijers, 1997, hoofdstuk 4.

⁴¹ Nelen en Sabee, 1998, hoofdstuk 6.

⁴² Meloen e.a., 2003, hoofdstuk samenvatting, conclusies en suggesties.

enkel kunnen omgaan met de aangereikte instrumenten.⁴³ Daarnaast worden de strafzaak en de ontnemingszaak vaak als separate trajecten beschouwd, waarbij het ontnemingstraject als een minder relevant onderdeel wordt beschouwd.⁴⁴

Meer specifiek is in de literatuur ingegaan op de houding van de rechterlijke macht ten aanzien van ontneming. Zo is gesteld dat uit een (reeds in 1986 gehouden en daardoor mogelijk gedateerde uitkomst van deze) enquête is gebleken dat de rechterlijke macht moeite heeft met het gecombineerd opleggen van een (vrijheids)straf en de ontnemingsmaatregel.⁴⁵

Voorts wordt gesteld dat de ambivalente houding van de zittende magistratuur jegens de ontnemingswetgeving officieren van justitie niet aanzet om ontnemingswetgeving toe te passen.⁴⁶ Voorgaande wordt nog eens versterkt door een bij officieren van justitie in de literatuur onderkend afweermechanisme. Immers wordt volgens het eindrapport evaluatie ontnemingswetgeving van het WODC nieuw beleid of nieuwe wetgeving, waaronder ook de ontnemingswetgeving, altijd met scepsis ontvangen.⁴⁷

Ten aanzien van het beleid omtrent ontnemen is door verschillende deelnemers aan de expert meeting aangevoerd dat beleid dat teveel is gericht op het te ontnemen bedrag en niet op de (andere) doelstellingen van ontnemen een faalfactor oplevert.

Een ander door de deelnemers aan de expert meeting genoemd vraagstuk betreft de keuze door de officier van justitie voor ontnemen dan wel andere maatregelen en/of sancties (zoals het schikken van de zaak of verbeurdverklaring). Volgens hen vormt de keuze van de officier van justitie voor een traject van ontnemen een faalfactor indien deze (uit efficiency overwegingen) beter had kunnen kiezen voor een andere maatregel of sanctie dan ontnemen. Ook uit de literatuur kan worden afgeleid dat het schikken van de zaak als succesfactor kan worden beschouwd. Overigens wordt voorgaande gesteld ten aanzien van grote ontnemingszaken.⁴⁸

Volgens de deelnemers aan de expert meeting kan het schikken van de zaak (in plaats van tot ontneming over te gaan) echter ook een faalfactor opleveren. Dit heeft enerzijds te maken met het feit dat voor een andere maatregel en/of oplossing dan ontnemen wordt gekozen, zodat in het geheel niet tot ontnemen wordt overgegaan. Aan de andere kant kan met schikken een lange doorlooptijd gepaard gaan vanwege de over een schikking te voeren onderhandelingen.

Faal- en succesfactoren cultuur	Bron	OD	OM	ZM
Het omtrent ontnemen geformuleerde beleid	E			
De keuze voor ontneming dan wel een andere maatregel en/of oplossing, zoals het schikken van de zaak	E L		X	
Mentaliteit en/of bestaande blik op ontneming	L			
Het verschil in het stellen van prioriteit tussen de strafzaak en de ontnemingszaak	E L	X	X	
De gevolgen van het verschil in het stellen van prioriteit tussen de strafzaak en de ontnemingszaak	L			
Prioriteit van zittingscapaciteit	E			X

⁴³ Nelen en Sabee, 1998, hoofdstuk 10.

⁴⁴ Nelen en Sabee, 1998, hoofdstuk 5 en Meloen e.a., 2003, hoofdstuk samenvatting.

⁴⁵ Borgers, 2001, hoofdstuk 3.

⁴⁶ Nelen en Sabee, 1998, hoofdstuk 5.

⁴⁷ Nelen en Sabee, 1998, hoofdstuk 5.

⁴⁸ Vrugink, 2001, hoofdstuk 7.

Faal- en succesfactoren cultuur	Bron	OD	OM	ZM
De houding van de rechterlijke macht ten aanzien van ontnemen	L			X
De houding van het openbaar ministerie ten aanzien van ontnemen	L		X	
Affiniteit met financieel rechneren	L	X	X	X
Intensivering en verbetering van financieel rechneren	L		X	X

Bereidheid

Door de deelnemers aan de expert meeting is als succesfactor het beschikken over gemotiveerde medewerkers genoemd. Volgens de deelnemers gaat dit op voor alle actoren binnen de gehele strafrechtelijke keten: opsporingsambtenaren, officieren van justitie en ambtenaren van de rechterlijke macht. Er zouden voldoende deskundigen zijn, maar het ontbreekt aan affiniteit met ontnemen.

Tijdens de expert meeting is meer in het bijzonder ten aanzien van de motivatie van medewerkers, een gebrek aan bereidheid om te ontnemen als faalfactor genoemd. Ook een gebrek aan affiniteit met ontneming is als faalfactor onderkend. Dit aspect is met name in relatie gebracht met officieren van justitie en opsporingsambtenaren. In de literatuur is gesteld dat bij politie, openbaar ministerie en strafrechters koudwatervrees bestaat voor het uitvoeren van de ontnemingswetgeving, met name veroorzaakt door een gebrek aan kennis van deze wetgeving.⁴⁹

In de literatuur wordt voorgaande bevestigd ten aanzien van opsporingsambtenaren. In het eindrapport evaluatie ontnemingszaken van het WODC wordt gesteld dat het doen van financieel onderzoek bij opsporingsambtenaren negatieve associaties oproept; zaken als vermogensvergelijkingen en kasopstellingen spreken niet tot de verbeelding en voldoen niet aan het beeld dat opsporingsambtenaren van hun eigen werkzaamheden hebben.⁵⁰ Voorts wordt in de literatuur aangegeven dat financieel rechneren teveel als een inbreuk op de normale routine wordt ervaren.⁵¹ Deze negatieve houding, heeft ook te maken met een geringe beleving van de ernst van dit type criminaliteit.⁵² Ook de fiscale opsporingsambtenaren van de Fiod/ECD zijn weinig bereid tot ontnemen; zij zijn van mening dat het fiscaal instrumentarium net zo geschikt dan wel soms zelfs beter toegerust is dan het aanpakken van wetsovertreders met behulp van de ontnemingswetgeving.⁵³ De opsporingsambtenaren Economische Controledienst van de Fiod/ECD zouden nog het meeste affiniteit hebben met ontnemen in vergelijking met andere opsporingsdiensten.⁵⁴

Overigens wordt in de literatuur wel vermeld dat financieel rechneren (waaronder ook het ontnemen van wederrechtelijk verkregen voordeel valt te scharen) steeds meer als een volwaardige manier van rechneren wordt gezien.⁵⁵

Met betrekking tot de houding van het openbaar ministerie ten aanzien van ontnemingszaken is gesteld dat de officier van justitie de prioriteit legt bij het onderzoek

⁴⁹ Everaars, Van der Neut en Simmelink, 1999, hoofdstuk 'Vijf jaar ontnemingswetgeving: Hoe verder?'

⁵⁰ Nelen en Sabee, 1998, hoofdstuk 5.

⁵¹ Faber en Van Nunen, 2002.

⁵² Faber en Van Nunen, 2002.

⁵³ Nelen en Sabee, 1998, samenvatting.

⁵⁴ Nelen en Sabee, 1998, samenvatting.

⁵⁵ Mul, 2002, hoofdstuk 4.

naar de gronddelicten (de strafbare feiten) en niet bij de maatregel van het ontnemen van wederrechtelijk verkregen voordeel.

In de literatuur is in dit kader vermeld dat ontnemen door de verschillende actoren binnen de strafrechtelijke keten (opsporingsambtenaren, officieren van justitie, rechters en/of advocaten) vaak als betrekkelijk onbelangrijk wordt beschouwd.⁵⁶

Als alternatief voor ontnemen wordt door de officier van justitie ook wel gekozen voor het schikken van de zaak. Het doen van schikkingen is door de expert meeting als faalfactor genoemd, omdat de schikking de plaats van het ontnemen in kan nemen, waardoor minder ontnemingstrajecten worden doorlopen. Schikken kan daarentegen volgens de deelnemers ook als succesfactor worden gezien, omdat schikken, uit het oogpunt van een kosten/baten afweging, als meer efficiënt wordt beschouwd dan het doorlopen van een ontnemingstraject.

Faal- en succesfactoren bereidheid	Bron	OD	OM	ZM
Het beschikken over gemotiveerde medewerkers	E	X	X	X
De bereidheid van de officier van justitie om te ontnemen	E		X	
De affiniteit met ontnemen (zowel officieren van justitie als opsporingsambtenaren)	E	X	X	
De door verschillende actoren ingeschatte importantie van ontnemingszaken	L			
De affiniteit met ontnemen bij (bijzondere) opsporingsambtenaren	L	X		
Bereidheid tot het uitvoeren van ontnemingswetgeving	L	X	X	X
De visie ten aanzien van financieel rechercheren	L			

Acceptatie

Gedurende de expert meeting is als succesfactor ten aanzien van ontnemen vermeld dat opsporing, openbaar ministerie en rechterlijke macht elkaars specialismen dienen te erkennen.

Het niet erkennen van de bij de opsporingsdiensten, openbaar ministerie of rechterlijke macht aanwezige expertise, wordt als faalfactor beschouwd. Als voorbeeld wordt genoemd dat de hoogte van de ontnemingsvordering van de officier van justitie afwijkt van de berekening van het opsporingsteam (zonder dit nader te motiveren). In de literatuur wordt als reden hiervoor opgegeven dat officieren van justitie tot een realistische en verdedigbare eis dienen te komen en daarom eerder geneigd zijn aan enkele goed te bewijzen onderdelen van de berekening van het wederrechtelijk verkregen voordeel de voorkeur te geven.⁵⁷

⁵⁶ Nelen en Sabee, 1998, hoofdstuk 5.

⁵⁷ Meloen e.a., 2003, hoofdstuk 3.

Faal- en succesfactoren acceptatie	Bron	OD	OM	ZM
Het over en weer erkennen van specialismen (door opsporing, openbaar ministerie en zittende magistratuur)	E	X	X	X
Het door de officier van justitie erkennen van de door de opsporingsambtenaren opgestelde ontnemingsberekening	E		X	

Samenwerking

De deelnemers aan de expert meeting hebben een gebrek aan samenwerking (waaronder een gebrek aan informatie-uitwisseling) in het algemeen als faalfactor benoemd ten aanzien van de voortgang van ontnemingszaken. In de literatuur is in dit kader vermeld dat de uitwisseling van (financiële) opsporingsinformatie niet altijd eenvoudig is. Dit heeft volgens de auteurs onder meer te maken met beperkingen in de wetgeving.⁵⁸ Competentiestrijd en een benauwde bureaupolitiek zouden een goede samenwerking tussen overheidsdiensten in de weg staan. Teneinde tot een vlotte samenwerking te komen zou (het opbouwen van) vertrouwen tussen deze overheidsdiensten, die uit verschillende bedrijfsculturen afkomstig zijn, noodzakelijk zijn.⁵⁹

Voorts is in de literatuur gesteld dat de afhankelijkheid van informatieverstrekkers en de traagheid van het verstrekken van informatie een faalfactor opleveren ten aanzien van ontnemingszaken. Hierbij is onder meer het doen van rechtshulpverzoeken aan de orde gekomen. In dit kader wordt in de literatuur gesteld dat in bepaalde gevallen zelfs wordt afgezien van het doen van een rechtshulpverzoek omdat de kans op medewerking gering wordt geacht.⁶⁰

Voorts wordt volgens de literatuur het verstrekken van informatie door de private sector (vooral de bankwereld) als knelpunt beschouwd. Hoewel de relaties met de private sector zijn geïntensiveerd (en geformaliseerd⁶¹), bestaat nog steeds kritiek op de formele opstelling van met name banken.⁶² In de literatuur wordt vermeld dat ten aanzien van de medewerking van banken aan opsporingsonderzoeken een gedragslijn is opgesteld. Uit deze gedragslijn zou blijken dat met verzoeken om informatieverstrekking door de banken terughoudend wordt omgegaan. Voorgaande kan leiden tot vertraging in de oplevering van stukken, hetgeen een faalfactor kan opleveren met betrekking tot de voortgang van ontnemingszaken.⁶³ Overigens kan een ingediend wetsvoorstel met betrekking tot het vorderen van gegevens van de financiële sector hierin verandering brengen.⁶⁴

Dat (de bereidheid tot) samenwerking tussen verschillende instanties van belang wordt geacht, blijkt uit de door de deelnemers genoemde succesfactoren en uit de literatuur.⁶⁵ Tijdens de expert meeting is in dit kader gesteld dat de zaakofficier (de officier van justitie die het strafrechtelijk onderzoek leidt) en de ontnemingsofficier (de officier

⁵⁸ Mul en Schaap in Van de Bunt e.a., 1996, hoofdstuk 'Internationale informatie-uitwisseling omtrent witwassen'.

⁵⁹ De Doelder en Hoogenboom, 1998, hoofdstuk 1.

⁶⁰ Meloen e.a., 2003, hoofdstuk 19.

⁶¹ Banken en witwassen, NIBE-SVV, 2002, hoofdstuk 5.

⁶² Nelen en Sabee, 1998, samenvatting.

⁶³ Mul, 2002, hoofdstuk 4.

⁶⁴ Praktijkdag 'Zicht op geldstromen', Apeldoorn 9 oktober 2003.

⁶⁵ De Doelder en Hoogenboom, 1998, hoofdstuk 1.

van justitie die de ontnemingszaak leidt) dienen samen te werken. Met andere woorden, het is van belang om de aspecten die een rol spelen bij de zaak die zich richt op de gronddelicten en de aspecten ten aanzien van de ontnemingszaak op elkaar af te stemmen.

Voorts is door de deelnemers aan de expert meeting gesteld dat (de bereidheid tot) samenwerking tussen de verschillende opsporingsdiensten (zoals de FIOD/ECD en KLPD) een succesfactor oplevert. Ook in de literatuur wordt in dit verband gesproken over een succesfactor indien communicatie tussen de verschillende opsporingsdiensten wordt verbeterd.⁶⁶

Niet alleen samenwerking tussen de verschillende binnenlandse opsporingsdiensten is als succesfactor aan de orde gekomen, maar ook is in de expert meeting de samenwerking met buitenlandse opsporings- en vervolgende instanties naar voren gebracht. Het hebben van vaste internationale aanspreekpunten levert volgens de deelnemers een succesfactor op. Deze contacten met buitenlandse partners kunnen bijvoorbeeld betreffen de samenwerking, waaronder het uitwisselen van informatie over geldstromen en/of andere vermogensbestanddelen en contacten met betrekking tot het (succesvol) leggen van beslagen.

In de literatuur wordt gesteld dat het uitwisselen van informatie tussen verschillende (eenheden van) opsporingsdiensten te wensen overlaat. Deze problemen hebben met name te maken met een gebrekkige administratie van gegevens, de niet op elkaar aansluitende automatisering en/of informatiesystemen en met juridische factoren (zoals de privacy wetgeving).⁶⁷ Ook het ontbreken van een landelijk digitaal cliëntvolg-systeem maakt dat de samenwerking tussen opsporingsinstanties niet optimaal is.⁶⁸ Daarnaast vindt de gebrekkige uitwisseling van informatie tussen de verschillende opsporingsdiensten zijn oorzaak in bestaande wet- en regelgeving, zoals de privacy wetgeving.⁶⁹

De gedurende de expert meeting genoemde faalfactoren zien op een gebrek aan (bereidheid tot) samenwerking tussen de verschillende actoren die een rol spelen in de strafzaak en degenen die werkzaamheden verrichten ten aanzien van de ontnemingszaak. Hierbij is meer specifiek als faalfactor een gebrek aan samenwerking tussen het opsporingsteam dat de gronddelicten onderzoekt en de financieel deskundige opsporingsambtenaren genoemd. Als voorbeeld kan worden gedacht aan het afluisteren van telefoontaps door het opsporingsteam, zonder de financieel deskundigen hierbij te betrekken. Op deze wijze kan het gebeuren dat ten behoeve van het financiële (ontnemings)onderzoek interessante informatie verloren gaat.

Zoals internationale samenwerking als succesfactor wordt beschouwd, is een gebrek aan internationale samenwerking op het gebied van informatie uitwisseling als faalfactor aan de orde gekomen. In dit kader is het gebrek aan bereidheid om informatie te delen met buitenlandse partners genoemd. Met name de traagheid in de internationale gegevensuitwisseling is aan de orde gekomen. Overigens merken wij op dat voorgaande samenhangt met het aanvragen van buitenlandse rechtshulpverzoeken.

⁶⁶ Vrugink, 2001, hoofdstuk 7.

⁶⁷ Nelen en Sabee, 1998, samenvatting.

⁶⁸ Meloen e.a., 2003, hoofdstuk samenvatting, conclusies en suggesties.

⁶⁹ Praktijkdag 'Zicht op geldstromen', Apeldoorn 9 oktober 2003.

Faal- en succesfactoren samenwerking	Bron	OD	OM	ZM
Informatie-uitwisseling	E L			
Samenwerking tussen de officier van justitie van de strafzaak en de officier van justitie van de ontnemingszaak	E		X	
Samenwerking tussen de verschillende (eenheden van) opsporingsdiensten (Fiod-ECD, KLPD)	E L	X		
Samenwerking tussen het tactische team (strafzaak) met financieel deskundigen	E	X		
Samenwerking met buitenlandse partners, zoals opsporings- en vervolgende instanties (vaste aanspreekpunten) met name in het kader van het doen van rechtshulpverzoeken	E			
Informatiehuishouding binnen het openbaar ministerie	L		X	
Informatie uitwisseling met de private sector	L			
Samenwerking in verband met het doen van rechtshulpverzoeken	L	X		
Communicatie tussen opsporingsinstanties	L	X		

II Praktijkonderzoek

II Praktijkonderzoek

Zoals in paragraaf 1.5 werd aangegeven, is ter toetsing van en als aanvulling op de literatuurstudie en de eerste expert meeting een praktijkonderzoek uitgevoerd waarbij geselecteerde ontnemingszaken zijn geanalyseerd. In dit kader is, na overleg met medewerkers van het BOOM, een achttal ontnemingszaken onderzocht. Daaronder bevonden zich vier grote zaken, die alle succesvol werden afgerond. Echter, twee daarvan werden in korte tijd afgerond terwijl in de andere twee gevallen de afronding aanzienlijk langer duurde. Bij wijze van controlegroep zijn op gelijke wijze vier kleine ontnemingszaken onderzocht. Ook in deze groep is een tweetal zaken met een korte doorlooptijd en een tweetal zaken met een lange doorlooptijd geselecteerd.

In deze bijlage worden de bevindingen van deze analyse nader toegelicht. Daarbij wordt voor de presentatie gebruik gemaakt van de in hoofdstuk 2 geïntroduceerde rubrieken. Elke rubriek wordt afgesloten met een samenvattende tabel waarin de faal- en succesfactoren worden gekoppeld aan de groepen van actoren binnen het ontnemingsproces waarop zij betrekking hebben: opsporingsdiensten (OD), openbaar ministerie (OM) en zittende magistratuur (ZM).

Ten aanzien van de onderzochte ontnemingszaken zij opgemerkt dat deze met het oog op de betrouwbaarheid van de in de dossiers opgenomen gegevens en de gevoerde gesprekken, zijn geanonimiseerd. De ontnemingszaken worden daarbij in onderstaande aangeduid met letters, waarbij de zaken A, C, E en G voldoen aan het voor grote ontnemingszaken gehanteerde criterium (ontnemingsvordering groter dan € 4,5 miljoen). Voor een overzicht van de onderzochte ontnemingszaken, verwijzen wij naar bijlage IV.

Kennen

Zoals in hoofdstuk 2 reeds kort is vermeld heeft de hoofdgroep 'Kennen' betrekking op het gewenste deskundigheidsniveau, met een onderverdeling in de volgende deelbegrrippen:

- Deskundigheid
- Begeleiding
- Kennisoverdracht.

Deskundigheid

In drie van de acht onderzochte zaken was sprake van voldoende aanwezige deskundigheid. Uit ontnemingszaak D (klein) blijkt bovendien dat deskundigheid, welke vereist is bij ontnemingszaken, ook aanwezig is bij de desbetreffende recherche-eenheid van de politie. Het directe gevolg c.q. bijkomstigheid daarvan was dat, bijvoorbeeld tijdens de huiszoeking, ook op financiële aspecten c.q. bewijsmiddelen werd gelet.

In zaak A (groot) heeft vanaf het begin van het onderzoek de nadruk gelegen op de ontnemingszaak. De reden daarvan was dat zowel de tactisch coördinator als de teamleider van het desbetreffende onderzoeksteam zich in het verleden hadden beziggehouden met fraudeonderzoeken en kennelijk daardoor een 'financiële' interesse en deskundigheid hadden.

Echter, uit ons onderzoek inzake C (groot) en D (klein) blijkt dat de 'traditionele' tactisch rechercheurs in het algemeen niet bekend zijn met de strafrechtelijke ontnemingswetgeving en ook onvoldoende zijn geëquipeerd op financieel gebied. Als voorbeeld kan genoemd worden dat een deel van de beslaglegging, gelegd in de zaak C (groot; het betrof hier een beslaglegging op een vaartuig), formeel juridisch niet in stand kon blijven, omdat daarvan ten onrechte geen aantekening in het scheepsregister had plaatsgevonden. Onder meer vanwege het groot aantal overige (en correct gelegde) beslagen, had dit voorval geen negatieve invloed op het uiteindelijke resultaat.

Tijdens ons onderzoek hebben wij vastgesteld dat in een aantal zaken de deskundigheid, welke vereist is voor een ontnemingszaak, direct binnen het rechercheteam werd gehaald. De reden daarvan was dat de teamleider bewust de keuze maakte om vanaf de start van het onderzoek een financieel rechercheur bij de zaak te betrekken. In zaak E (groot) heeft de financieel rechercheur dan ook de coördinatie van het SFO op zich genomen. Binnen het regiokorps van zaak H (klein) beschikten de financiële rechercheurs door praktijkervaring en specifieke opleidingen over de benodigde deskundigheid. Echter wij hebben ook moeten vaststellen, dat in drie van de acht onderzochte zaken de deskundigheid van de financiële rechercheurs nogal eens te kort schoot. Zo had de financieel rechercheur in zaak D (klein), dit naar eigen zeggen, niet de deskundigheid in huis om de ontnemingsrapportage en de daaraan ten grondslag liggende processen-verbaal, op correcte wijze op te stellen. Hierdoor was het in deze zaak slechts mogelijk om tot een goede kwalitatieve ontnemingsrapportage te komen dankzij de ondersteuning van accountants van het BOOM. De officier van justitie, die betrokken was bij zaak D (klein), bevestigde ons het vorenstaande. Ook hij was van mening dat de kwaliteit van de ontnemingsrapportage, alsmede de kwaliteit van de daaraan ten grondslag liggende processen-verbaal te danken was aan de deskundige ondersteuning door medewerkers van het BOOM.

Een ander feit dat uit ons onderzoek naar voren kwam en als faalfactor kan worden aangemerkt, was dat op het moment dat een financieel rechercheur een kwalitatief goede rapportage had opgesteld, er vervolgens binnen het betreffende regiokorps een enkeling in staat was om de onderhavige rapportage kwalitatief te beoordelen dan wel 'mee te lezen'. Het feit dat gebruik wordt gemaakt van externen om de ontnemingsrapportage op te stellen, betekent niet dat dit automatisch leidt tot een kwalitatief goede rapportage, zoals moge blijken uit het onderzoek in zaak B (klein). In deze zaak namelijk wordt de kwaliteit van de rapporten van de accountants van het KLPD, door de financieel rechercheur als onvoldoende aangemerkt. Bovendien was hij van mening dat het opleveren van de rapportage onnodig lang op zich liet wachten. Dit leidde tot een vertraging in de voortgang van de ontnemingszaak.

Bovendien is uit ons onderzoek naar voren gekomen dat niet alleen de deskundigheid van de financieel rechercheurs, die tot de regiokorpsen van drie van de acht onderzochte zaken behoren, te wensen over laat. In zaak H (klein) werd gebruik gemaakt van financiële rechercheurs uit andere regiokorpsen, omdat er gelijktijdig meerdere huiszoeken plaatsvonden en men op dat moment over voldoende financiële deskundigen wilde beschikken. Eén van deze 'ingeleende' financieel rechercheurs beschikte volgens het regiokorps over onvoldoende kennis, waardoor een deel van de beslaglegging, zijnde een substantieel vermogensbestanddeel, niet goed is verlopen. In een later stadium heeft men dit moeten herstellen. Volgens de financieel rechercheur van het regiokorps dat in deze om bijstand had gevraagd, is daardoor te veel aan onderzoekstijd verloren gegaan. Als gevolg daarvan zijn andere werkzaamheden in het kader van onderhavige ontnemingszaak blijven liggen.

Uit zaak G (groot) blijkt dat, doordat de samenstelling van het Kernteam al gedurende een lange tijd ongewijzigd was gebleven, veel kennis en ervaring voorhanden was binnen het team en men goed op elkaar was ingespeeld. In deze zaak hebben met name de goede contacten met land X en de kennis en expertise, die binnen het team over dit land aanwezig was, volgens het regiokorps voor een extra kwaliteit en snelheid ten aanzien van zowel het tactische onderzoek als het ontnemingsonderzoek gezorgd. Naast de goede contacten met het betreffende land en de aanwezige kennis en ervaring door de jarenlange samenstelling van het kernteam, heeft ook de ondersteuning van tolken, die ter zake kundig waren en veel ervaring hebben met dergelijke onderzoeken waaronder het afluisteren van tapgesprekken, voor een succesfactor gezorgd.

Ondanks het feit dat in zaak G (groot) het team over te weinig kennis en ervaring op het gebied van internationale financiële onderzoeken beschikte, was het uitgevoerde onderzoek kwalitatief goed door de inzet van een medewerker van het BFO. In zaak B (klein) zie je echter dat de ondersteuning van een BFO-rechercheur ook voor faalfactoren kan zorgen. In deze zaak bleek de BFO-rechercheur onvoldoende gekwalificeerd te zijn voor het verrichten van onderzoek in ontnemingszaken. Dit leidde in casu tot het laten liggen van onderzoeksaspecten die van belang waren voor de ontnemingszaak. Het gebrek aan deskundigheid heeft volgens de financiële rechercheur in deze zaak met name te maken met het grote verloop onder de BFO rechercheurs; er vinden veel wisselingen plaats van functie en/of organisatie.

Dat deskundigheid niet uitsluitend kan stoelen op alleen opleiding of alleen ervaring, blijkt uit zaak H (klein). De succesfactor betrof daar dat een goed opgeleide financieel rechercheur samenwerkte met een financieel rechercheur met veel praktijkervaring.

Naast de aanwezige kennis binnen de politie, blijkt uit onderzoek C (groot), dat de kans op het succesvol voltooien van de ontnemingszaak ook sterk toeneemt wanneer het kennisniveau van de betreffende zaakofficier van justitie op peil is. Uit zaak E (groot) blijkt namelijk dat het ter zitting brengen van de ontnemingszaak lang op zich heeft laten wachten. De reden daarvan was dat de zaakofficier, dit naar eigen zeggen, vanwege de complexiteit (onder andere verband houdend met het vaststellen van de hoogte van het wederrechtelijk verkregen voordeel) deze zaak niet zelf ter zitting wilde brengen.

Uit de door ons gehouden interviews kwam onder andere naar voren dat bij de geïnterviewden de indruk was ontstaan dat de deskundigheid van de rechters (in dit geval in eerste aanleg) op het gebied van de Plukze-wetgeving, in sommige gevallen beperkt was. In drie van de acht zaken beschikte de rechtbank, aldus de geïnterviewden, over weinig ervaring met ontnemingszaken. Dit zou bijvoorbeeld te herkennen zijn in de beslissing van de rechtbank ten aanzien van verweren van de verdediging in zaak B (klein). De rechters lijken in deze zaak 'het zekere voor het onzekere' te nemen. Zo kan het voorkomen dat veiligheidshalve sneller wordt overgegaan tot het (opnieuw) horen van (veel) getuigen. Wel werd door een geïnterviewde aangegeven dat binnen een rechtbank thans aandacht wordt besteed aan het ontwikkelen van het kennisniveau bij haar medewerkers door bijvoorbeeld het volgen van cursussen.

Een andere door ons gesignaleerde faalfactor is dat de periode tussen de behandeling in eerste aanleg van de strafzaak en de uiteindelijke behandeling van de ontnemingszaak in de regel lang is. Hierdoor komt het meer dan eens voor dat de samenstelling van de rechtbank (lees: de rechters die de zaak behandelen) zich wijzigt. In de zaak G (groot) is de meervoudige kamer van de rechtbank na de uitspraak in de strafzaak, met uitzondering van haar voorzitter, van samenstelling gewijzigd. Dit laatste brengt met zich mee dat nieuw aangestelde rechters het dossier dienen te bestuderen, al-

rens de zaak verder behandeld kan worden. Dit kan een aanzienlijke vertraging van de zaak opleveren.⁷⁰

Faal-en succesfactoren deskundigheid	OD	OM	ZM
Capaciteit en deskundigheid	X		
Ondersteuning van financieel rechercheurs vanaf start onderzoek	X		
Ervaring en opleiding	X	X	
Behoud van kennis en expertise door ongewijzigde samenstelling teams.	X		
Specifieke ontnemingsofficieren		X	
Ondersteuning accountants BOOM	X		
Ondersteuning Bureau Financiële Ondersteuning	X		
Ondersteuning kundige en ervaren tolken	X		
Rechten en verplichtingen ontnemingswetgeving niet bekend	X		
Schrijven ontnemingsrapportage	X		
Controle en/of aanpassing rapportage	X		
Kennis ontnemen	X	X	X

Begeleiding

In twee van de acht zaken blijkt dat de begeleiding vooral vanuit de financiële rechercheurs komt. Zo zijn in zaak G (groot), naast tactische rechercheurs, ook financiële rechercheurs ingezet. De financiële coördinator was daarbij verantwoordelijk voor het feit dat de tactische rechercheurs op de hoogte werden gesteld van het doel van het onderzoek en de financiële aspecten. Met name bij de huiszoekingen die in het kader van dit onderzoek plaatsvonden, is steeds een financieel deskundige aanwezig geweest die het belang van het financieel onderzoek behartigde. Bovendien werd, voorafgaand aan bijvoorbeeld de huiszoeking, door de teamleiders een uitgebreide briefing met de tactische rechercheurs gehouden. In diezelfde zaak bleek dat de financiële rechercheurs niet alleen de tactische rechercheurs aanstuurden, maar dat ook de tolken, voorafgaand aan hun inzet, uitgebreid geïnstrueerd werden. Deze succesfactor kan een faalfactor zijn indien de sturing door de rechercheurs plaatsvindt, omdat de coördinator of de zaaksofficier te weinig kennis in huis heeft om de (aan)sturing zelf te doen. Dit ziet men bijvoorbeeld in de zaken B en D (beide klein). In beide zaken gaven de financiële rechercheurs van het regiokorps aan dat de zaaksofficier en de tactisch coördinator onvoldoende terzake kundig waren. Dit leidde er toe dat de financieel rechercheurs niet dan wel onvoldoende werden begeleid. In zaak D (klein) resulteerde dit volgens de financieel rechercheur tot een belemmering in de voortgang van de ontnemingszaak. De financieel rechercheur was door de geringe sturing, dit naar eigen zeggen, nauwelijks gemotiveerd zodat de zaak een lange tijd 'op de plank' is blijven liggen. Bovendien moest hij de handelingen die in het kader van de ontnemingszaak dienden te worden verricht, zelf uitvoeren zonder de aanstelling van andere rechercheurs. Volgens de financieel rechercheur in zaak B (klein) zijn, doordat binnen de financiële unit van het regiokorps aansturen en leiding geven geen prioriteit heeft, bepaalde aspecten bij aanvang van het onderzoek niet onderkend. Het gevolg daarvan was dat de doelstelling van de ontnemingszaak niet kon worden gehaald.

⁷⁰ In zaak C (groot) vond wisseling van advocaat plaats, hetgeen eveneens ernstige procesvertraging heeft opgeleverd.

Met betrekking tot zaak A (groot) merkte de financieel rechercheur op dat hij van de zijde van het openbaar ministerie niet was voorbereid op een getuigenverhoor ter terechtzitting en dat hij kort daarvoor pas op de hoogte werd gesteld met de feitelijke stand van zaken van het ontnemingstraject.

In zaak G (groot) waren zowel de financieel - als de tactisch coördinator verantwoordelijk voor de interne begeleiding van het team. Zij bepaalden bovendien in overleg met de zaaksofficier de inzet van mensen in het onderzoek, zodat er genoeg capaciteit voor het onderzoek was en de juiste mensen op de juiste plek ingezet konden worden. Het overleg en de interne begeleiding kwamen in dit onderzoek de snelheid en kwaliteit van het onderzoek ten goede. In het onderzoek van zaak H (klein) was slechts in beperkte mate sturing van de ontnemingsofficier nodig, aangezien binnen het regiokorps sprake was van deskundige financiële rechercheurs. Beide partijen waren in dit onderzoek zo goed op elkaar ingespeeld en waren zich bovendien bewust van de noodzaak van het aansturen op financiële aspecten, dat aansturing door het openbaar ministerie niet frequent nodig werd geacht. De desbetreffende officier van justitie was echter, zowel in zaak G (groot) als in zaak H (klein), wel van elk onderzoeksresultaat op de hoogte.

Op het moment dat in zaak D (klein) de financieel rechercheur zijn eindrapport wilde opstellen, bleek geen sprake te zijn geweest van begeleiding vanuit het korps waartoe hij behoorde. Tijdens het interview gaf hij aan bij aanvang van het onderzoek alles zelf te hebben moeten doen. Het uiteindelijke rapport heeft om die reden dan ook langer dan volgens hem nodig was, op zich laten wachten. De noodzakelijke begeleiding heeft hij uiteindelijk gekregen vanuit het BOOM.

Tot slot merken wij op dat in zaak B (klein) de accountants van het BOOM de financieel rechercheurs hebben begeleid bij het schrijven van het eindrapport. Tevens hebben zij hun diensten aangeboden bij het schrijven van de daaraan ten grondslag liggende processen-verbaal. Hierdoor werd bereikt dat de beoogde kwaliteit kon worden behaald.

Faal-en succesfactoren begeleiding	OD	OM	ZM
Begeleiding door de financiële rechercheurs	X		
Instrueren tolken en tactische rechercheurs	X		
Begeleiding door teamleiding en zaaksofficier	X	X	
Begeleiding bij ontnemingsrapportage vanuit regiokorps	X		
Begeleiding door het BOOM	X		
Prioritering aansturing en leiding geven aan financiële unit	X		
Begeleiding door ontnemingsofficier		X	

Kennisoverdracht

Volgens de opsporingsambtenaar die betrokken is geweest bij zaak D (klein), blijkt dat er bij de tactische collega's weerstand bestond om gebruik te maken van de kennis die specifieke financiële eenheden willen overbrengen aan districten. Volgens hem werd niet in alle gevallen om financiële specialisten gevraagd ook al was het duidelijk dat daaraan op enig moment behoefte bestond. De door ons geïnterviewde gaf tevens aan dat om die reden de rapportages dan ook van mindere kwaliteit konden zijn. Om diezelfde reden werd in sommige gevallen zelfs besloten om in het geheel geen ontnemingsonderzoek uit te voeren.

Dit blijkt eveneens uit zaak H (klein), waarbij de financieel rechercheur aangeeft dat er weinig kennisoverdracht plaatsvond omdat hij en zijn collega's niet als onderdeel van het kernteam van het regiokorps werden gezien en dus gedwongen werden afzonderlijk te opereren. Tevens werd ons medegedeeld dat de tactisch rechercheurs niet geïnteresseerd waren in de financiële aspecten van het onderzoek en vervolgens daarmee ook geen rekening hielden tijdens bijvoorbeeld het afnemen van verhoren en het verrichten van huiszoekingen.

In de zaken A en G (beide groot) blijkt dat de kennisoverdracht binnen het kernteam juist wel groot was. Deze kennisoverdracht wordt voor een deel verklaard door het feit dat het kernteam van het regiokorps van zaak G (groot) al gedurende lange tijd in dezelfde samenstelling werkzaam was. De tactisch rechercheurs zijn, doordat er al langere tijd wordt samengewerkt met financiële rechercheurs, overtuigd van de toegevoegde waarde van het financieel onderzoeken. Bovendien is het dan ook niet meer noodzakelijk om voorafgaand aan elk onderzoek de relevantie van financiële gegevens te motiveren.

In zaak A (groot) werden de tactische rechercheurs middels briefings en draaiboeken op de hoogte gehouden van het financiële onderzoek. Financiële gegevens werden volgens de financieel rechercheurs in genoemde zaken dan ook door de tactisch rechercheurs automatisch meegenomen.

In zaak E (groot) blijkt dat het onderzoeksteam van de politie niet is ondersteund met specialistische kennis en naar eigen inzicht heeft moeten handelen. Nu in onderhavig geval de rechercheurs in deze afkomstig waren van de financiële unit heeft vorengevoemd gegeven niet belemmerend gewerkt, aldus de door ons geïnterviewde rechercheur.

De kennisoverdracht tussen de financiële rechercheurs onderling zorgt in zaak B (klein) voor een succesfactor. Financiële rechercheurs van dit regiokorps lezen en/of beoordelen over en weer de door hen opgestelde rapportage omtrent het wederrechtelijk verkregen voordeel. De rapportage inzake het wederrechtelijk verkregen voordeel heeft in zaak B (klein) daardoor dan ook de beoogde kwaliteit behaald.

Uit zaak D (klein) blijkt dat de kennisoverdracht van de ontnemingsofficieren aan de financiële rechercheurs voor een succesfactor kan zorgen. De officieren van justitie in deze waren afkomstig van het BOOM. Door hun kennis van zaken konden zij desgevraagd direct de vragen beantwoorden die in dit geval aan hen werden gesteld door de door ons geïnterviewde persoon. Dit droeg er mede toe bij dat het ontnemingstraject tot een goed einde kon worden gebracht.

Een rechercheur die betrokken is geweest in zaak G (groot) deelde ons echter mede dat de kennisoverdracht door de officieren van justitie aan de betreffende politieteams onvoldoende was. Volgens hem lag dat aan het feit dat de officieren van justitie (volgens hem om reden van carrièreperspectieven) regelmatig van zaak wisselden. Daardoor kon de continuïteit niet worden gewaarborgd en ging dat tevens ten koste van het kennisniveau.

Faal-en succesfactoren kennisoverdracht	OD	OM	ZM
Overdracht specifieke kennis naar districten	X		
Kennisoverdracht tussen financiële rechercheurs	X		
Kennisoverdracht binnen kernteam	X		
Kennisoverdracht ontnemingsofficieren		X	
Kennisoverdracht zaaksofficier		X	

Kunnen

Het begrip 'kunnen' ziet op de organisatorische voorzieningen binnen de diverse geleidingen van de strafrechtelijke keten. De volgende deelbegrippen kunnen in dit kader onderscheiden worden:

- Organisatie-inrichting
- Organisatiehandhaving
- Procesinrichting
- Procesbeheersing

Organisatie-inrichting

Vanaf het begin van de onderzoeken A en E (beide groot) is niet alleen het strafrechtelijk onderzoek aangestuurd, doch ook de ontnemingszaak. De organisatie was daar in beide zaken ook op ingericht, zodat er voldoende kwalitatief goede mensen, middelen, mogelijkheden en randvoorwaarden aanwezig waren om de ontnemingszaak succesvol te laten verlopen. Zo heeft in zaak A (groot) de korpsleiding waaronder het regioteam viel, het onderzoek met aanvullende gelden van het ministerie bekostigd. Het betrof daarbij de gelden die afkomstig waren uit de BOP-regeling.

Het hebben van voldoende gekwalificeerde mensen zorgt ook in zaak B (klein) voor een succesfactor in de ontnemingszaak. In deze zaak was er volgens de financiële rechercheurs sprake van voldoende personele inzet ten aanzien van het ontnemingsonderzoek. Zo waren er bijvoorbeeld zestien tactische rechercheurs beschikbaar ten behoeve van het gronddelict en ongeveer veertien financiële onderzoekers van de politie dan wel de bijzondere opsporingsdiensten. Deze prioritering van medewerkers zorgde ervoor dat rechercheurs ingezet konden worden op die plekken waar ook hun expertise lag. De prioritering is dan ook van positieve invloed geweest op de voortgang van deze ontnemingszaak, waarin veel administratief onderzoek verricht diende te worden.

In een tweetal andere onderzochte zaken bleek dat de bestaande capaciteit niet altijd efficiënt werd ingezet en financiële rechercheurs zich bezig hielden met oneigenlijke werkzaamheden, waaronder het uitwerken van tapverslagen en het verrichten van observatie. Dit zou niet alleen met prioritering te maken hebben, maar ook met het volgen van de 'waan van de dag'. Om die reden werd volgens de geïnterviewde de doorlooptijd van de ontnemingszaak vertraagd.

In zaak D (klein) uit de prioritering zich negatief door het feit dat de financieel rechercheur de processen verbaal voor de strafzaken tegen drie andere verdachten zelf heeft moeten opmaken. Hierdoor bleef de ontnemingszaak 'in de kast' liggen. Dit heeft een negatieve invloed gehad op de voortgang van de ontnemingszaak. Bovendien waren er in zaak D geen rechercheassistenten aanwezig om de eenvoudige zaken van de finan-

cieel rechercheur uit handen te nemen. Ook deze omstandigheden hebben ertoe bijgedragen dat het ontnemingstraject langer heeft geduurd dan nodig was.

Uit onderzoek in zaak G (groot) is gebleken dat het toewijzen van slechts één groot-schalig onderzoek aan de financiële rechercheurs uit het kernteam van het regiokorps een succesfactor is in de doorlooptijd van de ontnemingszaak. Gelet op het feit dat de financiële rechercheurs nooit meerdere onderzoeken gelijktijdig verrichtten, beschikten zij voor het financiële onderzoek in zaak G (groot) over voldoende tijd/capaciteit en konden zij zich volledig en uitsluitend concentreren op de betreffende ontnemingszaak.

Binnen het regiokorps van zaak H (klein) wordt echter door financiële rechercheurs aangegeven dat er voortdurend sprake was en is van gebrek aan voldoende capaciteit van financieel deskundigen. Ten gevolge van dit capaciteitsgebrek dienen er keuzes gemaakt te worden; welke zaken wel en welke niet behandeld dien(d)en te worden. Het directe gevolg daarvan was en is dat een groot deel van de aangeboden zaken blijft liggen.

Naast de prioritering van rechercheurs naar expertise en het niet onnodig belasten van de financiële rechercheurs, is ook het nemen van beslissingen omtrent het ontnemen een succesfactor in de categorie organisatiehandhaving. Gedacht kan worden aan het overgaan tot een boetebeslag in plaats van het ontnemen op zich. In zaak H (klein) zijn er in totaal zeven aanhoudingen verricht, waarvan bij een drietal personen tot ontneming is overgegaan. In verband met capaciteitsgebrek is echter besloten om in de overige vier gevallen een boetebeslag op te leggen.

In het algemeen wordt door de door ons geïnterviewde personen gesteld dat zowel de rechtbank als het Hof beschikken over onvoldoende zittingscapaciteit. Wel is, voor zover bekend, binnen één van de rechtbanken besloten om een aantal dagen per jaar vast te leggen ten behoeve van ontnemingszaken.

De ontnemingsofficier van zaak H (klein) geeft in dit kader aan dat hij, om een zaak ter zitting te krijgen, ten tijde van de uitspraak in eerste aanleg reeds genooddaakt is de zaak in hoger beroep te plannen. Doet hij dit niet dan gaan er weer maanden overheen voordat er zittingscapaciteit aanwezig is, wat een faalfactor oplevert in de doorlooptijd van de ontnemingzaak. De langere doorlooptijd die ontstaat bij de behandeling van de zaak, heeft onder meer te maken met de zittingscapaciteit. In zaak H (klein) wordt namelijk ook aangegeven dat in de onderhavige strafzaak, zowel in eerste aanleg als in hoger beroep inmiddels uitspraak is gedaan. De ontnemingszaak stond op korte termijn gepland, maar deze werd verschoven in verband met een dringender zaak. Maar ook het (aanvullend) horen van getuigen, waardoor de zaak wordt terugverwezen naar de rechter-commissaris, levert ernstige vertraging in de doorlooptijd op evenals het voorafgaand aan de behandeling ter terechtzitting uitwisselen van stukken. Bovendien komt het meer dan eens voor dat nadere vragen worden gesteld aan de financieel deskundigen, hetgeen veel extra werk oplevert, terwijl getwijfeld wordt aan de noodzaak hiervan.

Faal-en succesfactoren organisatie-inrichting	OD	OM	ZM
Aandacht ontnemen vanaf start strafzaak	X	X	
Prioritering ontnemen	X	X	X
Inzetten expertise op de juiste plek	X		
Ondersteuning financiële rechercheurs	X		
Zittingscapaciteit			X

Organisatiehandhaving

Uit twee van de acht onderzochte zaken blijkt dat op het moment dat het financiële onderzoek is afgesloten, de aandacht voor de ontnemingszaak afneemt bij de teamleiders. In zaak E (groot) was de financieel rechercheur van mening dat, nu de financiële rechercheurs na afloop van het tactische onderzoek in andere zaken werden ingezet, het ontnemingstraject dan ook langer heeft geduurd dan nodig was. Zaak D (klein) laat nagenoeg hetzelfde beeld zien. In deze zaak blijkt, volgens een door ons geïnterviewde, dat ook hier de financiële rechercheurs na afloop van de strafzaak op andere zaken werden ingezet. De ontnemingszaak heeft na het afronden van de strafzaak meer dan anderhalf jaar 'in de kast' gelegen voordat er door de financiële rechercheurs weer iets aan deze zaak kon worden gedaan. In zaak A (groot) hebben de financiële rechercheurs, nadat de strafzaak was afgelopen, echter wel alle ruimte gekregen om het ontnemingstraject af te ronden zodat de afronding dan ook minder lang op zich heeft laten wachten dan in zaak D (klein) het geval was.

Tijdens het onderzoek van zaak D (klein) vertrok de zaakofficier naar een ander parket. Op het moment dat bleek dat de nieuwe zaakofficier over geen dan wel onvoldoende kennis beschikte, aldus een door ons geïnterviewde, inzake het betreffende dossier, had dit tot gevolg dat het OMin een strafzaak van één van de verdachten niet ontvankelijk werd verklaard. Juist deze verdachte was volgens de financieel rechercheur het (financiële) brein achter de opgerolde organisatie.

Faal-en succesfactoren organisatiehandhaving	OD	OM	ZM
Prioritering strafzaak	X		
Roulatie officier van justitie		X	

Procesinrichting

In het onderzoek van zaak B (klein) is vanaf de start van het ontnemingsonderzoek gekozen voor een projectmatige aanpak. Volgens de financieel rechercheur in zaak D (klein) kon men helemaal niet spreken van een procesinrichting, omdat hij alles zelf heeft moeten organiseren en bewerkstelligen. In zaak B (klein) komt naar voren dat door een slechte procesinrichting, informatie verzameld uit tapverslagen, pas na anderhalf jaar is verwerkt/ en of verdeeld. Ten aanzien van de te onderscheiden vermogensbestanddelen is in zaak B (klein) een separaat project aangemaakt. Dit had tot gevolg dat ook indien niet alle gegevens in beeld waren, toch processen-verbaal ten aanzien van dat specifieke project konden worden afgerond. Zodoende was er nauwelijks sprake van processen-verbaal waarin informatie ontbrak, waardoor deze afgerond konden worden en de ontnemingszaak niet stagneerde.

Dat het van tevoren nadenken over de aanpak van de zaak succesfactoren oplevert, komt naar voren in zaak C (groot). Ook andere verdachten in deze zaak zijn betrokken in de hoofdzaak en de ontnemingsvordering, dit door de goede planning van de in het kader van de ontnemingsvordering verrichte activiteiten. Ook een heldere dossieropbouw draagt bij aan een snelle voortgang van de ontnemingszaak nu er overzichtelijk en efficiënt gewerkt kan worden door zowel de advocaat van verdachte alsmede door de officier van justitie.

In zaak B (klein) bleken vermogenbestanddelen 'beheerd' te worden door derden, terwijl het moeilijk was een causaal verband te leggen tussen het delict en deze vermogensbestanddelen. Op dat moment is er voor gekozen om deze 'beheerders' separaat te vervolgen voor heling. Zowel de vervolging ter zake van heling als de daarmee gepaard gaande ontneming is succesvol gebleken. Hierbij bleek ook dat het gelijktijdig ter terechtzitting behandelen van de strafzaak (heling) en de ontnemingszaak een succesfactor was. Dezelfde rechters behandelen de ontnemingszaak en de strafzaak, zodat het eventuele gevaar dat kennis van rechters verloren gaat, in deze niet van toepassing was.

De ontnemingsofficier in zaak G (groot) was niet direct betrokken bij het periodiek overleg, maar was wel van alle stappen op de hoogte. Zo kon de ontnemingsofficier zich met meerdere zaken bezig houden en was hij minder tijd kwijt met het voorbereiden van ontnemingszaak G (groot).

Uit een gesprek met een geïnterviewde kwam naar voren dat het niet in alle gevallen lukt om gelijktijdig uitspraak te doen in zowel de strafzaak als de ontnemingszaak. Met name zou dat het geval zijn op het moment dat er sprake is van meerdere verdachten. In dergelijke gevallen is de keuze van de officier van justitie niet altijd helder gebleken.

Faal-en succesfactoren procesinrichting	OD	OM	ZM
Projectmatige aanpak	X		
Heldere dossieropbouw	X		
Betrekken ontnemingsofficier	X		
Gelijktijdig behandelen strafzaak en ontnemingszaak			X

Procesbeheersing

In drie van de acht onderzochte zaken leveren verweren, die de verdediging aanvoert, (waaronder het horen van getuigen en/of andere onderzoekshandelingen, het stellen van schriftelijke vragen) vertraging in de voortgang op. Bovendien blijkt uit zaken B en D (beide klein) dat de verdediging zich niet altijd houdt aan de door de rechtbank gestelde termijnen om te reageren. Hierop is geen enkele sanctie gesteld; de rechtbank kan enkel nog een keer verzoeken om een reactie.

Uit het gesprek met de financieel rechercheur van het kernteam van het regiokorps uit zaak G (groot), is gebleken dat binnen het team een financiële coördinator verantwoordelijk was voor de voortgang van het financiële onderzoek. Deze financieel coördinator had bovendien periodiek overleg met de tactische coördinator en de zaaksofficier, waarmee het plan van aanpak en later de voortgang van het onderzoek werd besproken. Bovendien hield de financieel coördinator in deze zaak tevens de ontnemingsofficier op de hoogte van de vorderingen en de nog te ondernemen stappen. De ont-

nemingsofficier kon sturen indien er aanvullende werkzaamheden verricht dienden te worden om de zaak nog sterker ter zitting te kunnen brengen.

In zaak D (klein) was er echter geen sprake van een afzonderlijke ontnemingsofficier. De zaaksofficier was tevens de ontnemingsofficier, die echter tijdens het onderzoek vertrok naar een ander parket. Na dit vertrek is er vanuit het openbaar ministerie nooit navraag gedaan over de voortgang van het ontnemingsonderzoek. Volgens de financieel rechercheur is hij nadien dan ook nimmer aangesproken over het tijdig bij het openbaar ministerie aanleveren van de ontnemingsrapportage. Hierdoor werd de voortgang van het ontnemingstraject vertraagd. Nadat dit bij het BOOM bekend werd, is de betreffende financieel rechercheur wel aangestuurd, zodat de rapportage uiteindelijk toch nog succesvol kon worden afgerond.

Faal-en succesfactoren procesbeheersing	OD	OM	ZM
Sanctie op het niet halen termijnen		X	X
Prioritering ontnemingszaak	X		
Betrekken ontnemingsofficier	X		
Ondersteuning BOOM	X		

Willen

Onder willen wordt de bereidheid verstaan om (conform de bedoelingen van de wetgever) uitvoering aan de regelgeving te geven. Hierbij kunnen de navolgende deelbegrippen worden genoemd:

- Cultuur
- Bereidheid
- Acceptatie
- Samenwerking

Cultuur

In drie van de acht onderzochte zaken blijkt er binnen de regiokorpsen weerstand te zijn tegen het financieel reageren. Zo blijkt uit zaken D en H (beide klein) dat men binnen deze regiokorpsen nog zeer tactisch gericht is. De tactische werkzaamheden worden daardoor, volgens een opsporingsambtenaar die betrokken is geweest bij zaak H (klein), boven de werkzaamheden gesteld die verband houden met een eventuele ontnemingszaak. De financieel rechercheur van zaak D (klein) geeft aan dat zijn regiokorps, met name het Kernteam, het belang van een ontnemingszaak niet inzielt en zich vooral richt op de strafzaak. Een ontnemingszaak zou volgens de leiding van het regioteam van zaak D (klein) veel tijd en inspanning kosten, terwijl dat maar weinig rendement op zou leveren. Om die reden wordt meer prioriteit gesteld aan het vergaren van bewijzen inzake de gronddelicten. In zaak H (klein) hebben de betrokken financieel rechercheurs de projectleiding dan ook moeten overtuigen van het belang van het financieel reageren.

Zaak E (groot) laat echter een geheel ander beeld zien. In deze zaak worden ontnemingswerkzaamheden als zeer belangrijk gezien. Eventuele uitkomsten in dergelijke zaken kunnen de bewijsvoering in de strafzaak volgens de tactisch coördinator sterker maken. Bovendien overheerst binnen het regiokorps van zaak E (groot) de gedachte dat de verdachte al het wederrechtelijk gekregen voordeel dient te worden ontnomen.

Financiële rechercheurs dienen in drie van de acht zaken niet alleen de leiding te overtuigen van het doen van financieel onderzoek, ook de tactische rechercheurs blijken weerstand te hebben tegen financieel rechercheren en financiële rechercheurs. Zo werden de financiële rechercheurs in zaak H (klein) niet betrokken bij het tactische overleg en moesten zij naar eigen zeggen voortdurend een concurrentiestrijd voeren met het tactische onderzoeksteam. De weerstand vanuit de tactische recherche blijkt ook uit zaak D (klein), waar de tactische rechercheurs de door de financiële rechercheur ingestelde telefoontaps opheffen op het moment dat de financieel rechercheur met verlof ging. Volgens de financieel rechercheur omdat de tactische rechercheurs geen toegevoegde waarde meer zagen in de taps.

In zaak H (klein) verzochten de financiële rechercheurs, in verband met een ernstig vermoeden van witwassen, om het plaatsen van taps. Het tactische onderzoeksteam kon zich daar echter niet in vinden. Uiteindelijk werd de noodzaak daartoe wel ingezien door de ontnemingsofficier waarna aldus toch nog konden worden getapt.

In zaak D (klein) heeft de leiding van het kernteam financiële ondersteuning gevraagd bij de financiële coördinator van een ander regiokorps. De bereidheid om ondersteuning aan te vragen kan wellicht een succesfactor opleveren. In zaak D (klein) heeft het echter niet tot een succesfactor geleid. Uit gesprekken met de financieel rechercheur blijkt dat er vanuit zijn regiokorps geen behoefte meer is om hem ter beschikking te stellen van het regiokorps van zaak D (klein). Volgens deze financieel rechercheur wordt de indruk gewekt dat er weinig waardering is voor het 'financiële werk' aangezien er bijvoorbeeld zelfstandig gezorgd moest worden voor tapaansluitingen en er geen afzonderlijk observatieteam voor het financieel onderzoek ter beschikking werd gesteld. Om die reden is de financieel rechercheur zelfstandig gaan observeren, waardoor meer tijd verloren is gegaan dan volgens hem nodig was.

Bij rechtbanken bestaat volgens de financieel rechercheur van zaak B (klein) te weinig belangstelling voor ontnemingszaken: de wil daartoe ontbreekt volgens hem.

Faal-en succesfactoren cultuur	OD	OM	ZM
Prioritering ontnemingszaak bij teamleiding	X		
Prioritering ontnemingszaak bij tactische rechercheurs	X		
Waardering financiële rechercheurs	X		
Belangstelling ontnemingszaak	X	X	X

Bereidheid

In de zaken E (groot) en H (klein) werden door de teamleiding vanaf de start van het onderzoek, in verband met de eventuele ontnemingszaak, financiële rechercheurs bij de zaak betrokken. Daardoor kon er direct specifieke aandacht besteed worden aan de financiële aspecten in het onderzoek. Bovendien blijkt uit een gesprek met de financiële rechercheur in zaak H (klein) dat de tactische rechercheurs, die binnen het regiokorps werkzaam zijn, bereid waren om de financiële rechercheurs te ondersteunen.

Die bereidheid was ook aanwezig in zaak B (klein). Ook daar bestond er binnen het regiokorps en het openbaar ministerie ten aanzien van de ontnemingszaak bereidheid om te ontnemen. In zaak D (klein) bestond de indruk dat de zaaksofficier het ontne-

mingstraject zinvol achtte, maar in dit traject ondervonden de tactische rechercheurs geen bereidheid tot het geven van steun en inbreng vanuit het korps. De tactische medewerkers en overige politiefunctarissen hadden in zaak H (klein) zelf reeds belangstelling voor ontnemingszaken, zodat er gedurende het tactische onderzoek ook oog was voor financiële aspecten. Op afroep waren financiële rechercheurs inzetbaar. De financiële rechercheurs hebben in dit onderzoek dus niet alles alleen behoeven te doen. Als voorbeeld kan in deze zaak genoemd worden dat de financiële rechercheurs niet zelf dienden te 'tappen' wat de snelheid van het onderzoek ten goede kwam.

In tegenstelling tot de zaken E (groot) en H (klein), blijkt uit zaak D (klein) dat de teamleiding van het tactische team weinig tot geen bereidheid toonde om te investeren in ontnemingszaken. De financieel rechercheur in zaak D (klein) heeft door het eigenhandig realiseren van telefoontaps, belangrijke informatie verkregen voor zowel de ontnemings- alsook de strafzaak. Nu de financieel rechercheur zelf de taps heeft moeten realiseren, is hij volgens hem langer met het financiële onderzoek bezig geweest dan nodig was. In zaak G (groot) wordt bovendien door de politie van het regiokorps aangegeven dat de bereidheid binnen het regiokorps om een ontnemingszaak te starten, afneemt nadat de rechtbank de strafzaak heeft afgehandeld. Dat het inschakelen van financiële rechercheurs niet zonder meer een succesfactor oplevert, blijkt uit diezelfde zaak D (klein). Het ontnemingstraject had volgens de financieel rechercheur in deze zaak sneller afgerond kunnen worden. Echter vanwege ontbrekende belangstelling van de teamleiding voor de werkzaamheden van de financieel rechercheur, ontbrak de motivatie bij hem om binnen de gewenste tijd de ontnemingsrapportage op te leveren.

Bereidheid uit zich (ook) in snelheid van handelen. Ook het leggen van persoonlijke contacten leidt meer dan eens tot het creëren van 'bereidheid tot het snel handelen' bij anderen. Dit speelt ook een rol op het terrein van de internationale samenwerking, waar in de meeste gevallen middels rechtshulpverzoeken teruggevallen dient te worden op 'verdragenrecht' met vaak daaraan gekoppeld formeel/bureaucratische (en daardoor trage) procedures voor afhandeling in het buitenland. Uit een gesprek met de financieel rechercheur van het regiokorps blijkt dat de zaakofficier, die belast was met zaak E (groot), de diverse rechtshulpverzoeken niet heeft uitgevoerd. Daardoor was het niet mogelijk in deze zaak beslag te leggen op een vijftal bankrekeningen in verschillende landen. Voor de juridische voortgang van de ontnemingszaak zal dit echter geen effect hebben. Wel voor het uiteindelijke (financiële) resultaat.⁷¹

De praktijk leert dat indien een rechtshulpverzoek aan een ander land gepaard kan gaan met het leggen en onderhouden van persoonlijke contacten in dat betreffende land, de snelheid en het resultaat van dit proces aanmerkelijk kan worden opgevoerd c.q. verbeterd.

In zaak G (groot) is een vijftal rechtshulpverzoeken aan een land gericht. Het eerste rechtshulpverzoek betrof het verzoek om beslag te leggen op 5 bankrekeningen. Omdat de uitvoering in het andere land niet adequaat werd opgepakt, werd direct na aanhouding van de verdachte in Nederland ongeveer fl. 4,5 miljoen in het betreffende land van de rekeningen gehaald. Door een geïnterviewde werd aangegeven dat daar tegenover, Nederland in het buitenland zeer slecht bekend staat voor wat betreft de uitvoering van inkomende rechtshulpverzoeken. Hierdoor zou de bereidheid in het buitenland om snel te reageren op verzoeken vanuit Nederland, laag zijn.

⁷¹ Na circa 6 maanden voorlopige hechtenis is de verdachte naar een ander land gevlucht, waar hij (vooralsnog) buiten het bereik van de Nederlandse justitie is met (vermoedelijk) de beschikking over het geld.

In zaak D (klein) duurde het leggen van beslag op een bankrekening in het buitenland 5 maanden, waardoor (\$ 250.000) voortijdig kon worden weggeboekt. In zaak A (groot) bleek dat een financieel rechercheur goede contacten onderhield met de ambassade van het land waaraan een rechtshulpverzoek was gedaan. Dit, alsmede de aanwezigheid ter plekke bij de uitvoering van het rechtshulpverzoek, heeft zeer positief gewerkt. In dezelfde zaak heeft een rechtshulpverzoek aan een ander land zeer lang geduurd. Er bestonden geen persoonlijke contacten met de betreffende ambassade, noch met functionarissen in het land zelf. Bij de uitvoering van het rechtshulpverzoek is men ook niet aanwezig geweest. Het ontbreken van persoonlijke contacten in zaak D (klein) heeft er volgens een financieel rechercheur toe geleid dat door het betreffende land een belangrijk inbeslaggenomen vermogensbestanddeel, buiten de Nederlandse ontnemingsprocedure om, is vervreemd. Volgens zowel de ontnemingsofficier als de financieel rechercheur in zaak D (klein) levert het voordeel op om naar de autoriteiten in het buitenland te reizen en ter plaatse persoonlijke contacten te leggen en te onderhouden.

Naar aanleiding van een gesprek met betrekking tot zaak E (groot) verklaarde de betreffende recherche coördinator dat zaakofficieren in de regel te weinig 'feeling' hebben met de financiële aspecten van een ontnemingszaak.

De rechtbank in zaak G (groot) had zich, dit volgens de rechercheurs van het regiokorps, slecht ingelezen in de ontnemingszaak. Als gevolg daarvan werden volgens hen onnodig veel verzoeken van de advocaten toegewezen. Daardoor dienden er nieuwe onderzoekshandelingen verricht te worden, hetgeen de snelheid van het ontnemingsproces in hoge mate deed afnemen.

Faal-en succesfactoren bereidheid	OD	OM	ZM
Betrekken financiële rechercheurs	X		
Bereidheid leiding	X		
Bereidheid officier van justitie	X		
Bereidheid rechtbank		X	
Indienen rechtshulpverzoeken	X	X	

Acceptatie

In onderzoek G is in eerste instantie zowel het GVO als het SFO gestart vanuit het regiokorps van het district. Gedurende de uitvoering bleek het onderzoek echter omvangrijker te zijn dan aanvankelijk gedacht werd. Op basis van voornoemde redenen is besloten het onderzoek over te dragen aan het kernteam. De acceptatie van dit besluit heeft binnen het regiokorps geen problemen opgeleverd en door het overdragen van de zaak is de ontnemingszaak beter verlopen. In de zaken B en H (beide klein) is ook assistentie gevraagd van derden. In beide zaken werd de ondersteuning van accountants van het BOOM volgens de rechercheurs van het regiokorps volledig geaccepteerd. De ondersteuning van de accountants van het BOOM heeft bovendien tot een betere financiële rapportage geleid.

Het inroepen van hulp van derden zorgde in zaak A (groot) in het begin van het traject niet voor een succesfactor. Volgens de financieel rechercheur was er in het begin van zijn detachering binnen het regiokorps geen acceptatie van zijn inbreng. Gedurende het onderzoek bleek de acceptatie groter te worden, zodat aan het einde van het onderzoek sprake was van saamhorigheid en binnen het team ook door de tactische re-

chercheurs op financiële aspecten werd gelet. Binnen het onderzoeksteam van het regiokorps uit zaak D (klein) beek er nog geen acceptatie te zijn van financieel rechercheren. Volgens de financieel rechercheur werd er onder het motto 'het kost teveel tijd en levert te weinig op' geen aandacht besteed aan financiële aspecten.

Faal-en succesfactoren acceptatie	OD	OM	ZM
Overdragen naar team met meer expertise	X		
Acceptatie hulp derden	X		
Acceptatie verschillende expertises	X		

Samenwerking

In vijf van de acht onderzochte zaken, blijkt de samenwerking met derden voor een succesfactor te zorgen. In zaak G (groot) werd bijvoorbeeld samengewerkt met een accountant van de Dienst Recherche Ondersteuning en met ervaren tolken. De inbreng van beide partijen resulteerde in een kwalitatief goed onderzoek. Tijdens het onderzoek in zaak A (groot) is een FIOD-medewerker gedetacheerd naar het team van het regiokorps. De samenwerking tussen de (financiële) rechercheurs en de gedetacheerde medewerker was volgens de rechercheurs goed te noemen. Deze samenwerking is de ontnemingszaak ten goede gekomen.

In zaak C (groot) wordt de samenwerking tussen verschillende disciplines binnen de politie eveneens als een succesfactor beschouwd en heeft deze samenwerking een positieve bijdrage geleverd aan ondermeer de doeltreffendheid en snelheid van handelen. In dit geval ging het om een bancaire deskundige van het KLPD. Deze samenwerking was bovendien in zowel het tactische als het financiële onderzoek aanwezig waardoor vanaf het begin van het onderzoek een 'gemeenschappelijk belang' is gecreëerd.

Ook de samenwerking tussen de financiële rechercheurs en de samenwerking met ontnemingsofficieren kan de voortgang van een ontnemingszaak verkorten. Zaak B (klein) laat echter zien dat de samenwerking met (forensische) accountants van het KLPD volgens de financiële rechercheurs niet goed verlopen is. Dit heeft volgens de rechercheurs van het regiokorps onder andere te maken met de houding van genoemde accountants. Zij accepteerden opmerkingen en/of aansturingen vanuit de politie niet. De niet goed verlopen samenwerking heeft er in deze zaak toe geleid dat de kwaliteit van de rapportage te wensen overliet.

In diverse zaken zijn rechtshulpverzoeken uitgegaan. Deze rechtshulpverzoeken zijn succesvol geweest door de samenwerking met rechercheurs van de desbetreffende landen. Het bestaan van de contacten levert een spoedig beantwoorden van de verzoeken op en zorgt dus voor een snellere voortgang van het ontnemingstraject. De samenwerking met bancaire instellingen blijkt echter trager te verlopen, hetgeen de voortgang van het ontnemingstraject vertraagt. Beide laatst genoemde onderwerpen kwamen ook aan de orde tijdens de tweede expert meeting. De uitkomsten daarvan leverde geen ander beeld op dan zojuist beschreven. Wel dient daarbij te worden opgemerkt dat het voor de banken niet altijd eenvoudig is om alle gevraagde c.q. gewenste informatie binnen korte tijd te verzamelen.

Faal-en succesfactoren samenwerking	OD	OM	ZM
Samenwerking derden	X		
Samenwerking verschillende disciplines	X		
Samenwerking financiële rechercheurs	X		
Samenwerking politie buitenland	X		
Samenwerking bancaire instellingen	X		

III Deelnemers expert meetings

III Deelnemers expert meetings

De eerste expert meeting vond plaats op 18 juni 2003 en is door twaalf deelnemers bezocht. Deze deelnemers waren afkomstig van de navolgende organisaties:

Organisatie
BOOM
Clifford Chance LLP
De Roos & Pen Advocaten
Dienst Recherche Onderzoek Unit Forensische Expertise
FIOD/ECD
Gerechtshof Den Haag
Regionaal Politiekorps Haaglanden Financiële Recherche Unit
Regionaal Politiekorps Rotterdam Rijnmond

De tweede expert meeting vond plaats op 27 november 2003 en werd bezocht door acht deelnemers van de in onderstaande genoemde organisaties:

Organisatie
BOOM
De Roos & Pen Advocaten
Dienst Recherche Onderzoek Unit Forensische Expertise
FIOD/ECD
Ministerie van Justitie, BIRS
Regionaal Politiekorps Haaglanden Financiële Recherche Unit
Regionaal Politiekorps Rotterdam Rijnmond

IV Onderzochte ontnemingszaken

IV Onderzochte ontnemingszaken

In onderstaande tabel worden enkele kerngegevens van de onderzochte ontnemingszaken weergegeven. In verband met de vertrouwelijkheid zijn deze zaken geanonimiseerd en uitsluitend met letters aangegeven.

Zaak	Vordering	Opening SFO	Sluiting SFO
A	Groot	Sept. 1993	Feb. 1996
B	Klein	Aug. 1998	Aug. 2002
C	Groot	April 1997	Jun. 2000
D	Klein	Aug. 1998	Onbekend
E	Groot	Jan. 1999	Jan. 2001
F	Klein	Onbekend	Jan. 2003
G	Groot	April 1999	Juni 2001
H	Klein	Sept. 2001	Sept. 2003

V Geïnterviewde functionarissen

V Geïnterviewde functionarissen

In het kader van het dossieronderzoek zijn de navolgende personen geïnterviewd. Daarbij zij opgemerkt dat in verband met de vertrouwelijkheid geen namen worden genoemd, maar wordt volstaan met de aanduiding van functie en organisatie.

Organisatie	Functie
Amsterdam Amstelland	Financieel deskundige
Amsterdam Amstelland	Financieel rechercheur
Amsterdam Amstelland	Financieel rechercheur
Amsterdam Amstelland	Financieel rechercheur
Bankdeskundige, buitengewoon opsporin ambtenaar	Destijds gedetacheerd
BOOM	Officier van Justitie
BOOM	Officier van Justitie
Haaglanden	Financieel rechercheur
Haaglanden	Financieel rechercheur
Kernteam Noord & Oost Nederland	Financieel rechercheur
Kernteam Zuid Nederland	Projectleider
Landelijk Recherche Team	Financieel deskundige

VI Begeleidingscommissie

VI Begeleidingscommissie

Ten behoeve van het onderzoek is een begeleidingscommissie samengesteld. Deze bestond uit de volgende leden:

Naam	Organisatie
Prof. mr. M.S. Groenhuijsen (voorzitter)	Universiteit van Tilburg
Mevr. drs. A. ten Boom	WODC
Dr. J.D. Meloen	NRI
Mr. J. Silvis	Gerechtshof Den Haag
Mr. dr. J.B.H.M. Simmelink	Universiteit van Tilburg
Mr. B. Streefland	BOOM
Mr. drs. P.J.J. van Voorst	Ministerie van Justitie
Drs. G.J. Veldhuis MPM	ICR/LSOP

VII Afkortingen

VII Afkortingen

AG	Advocaat-generaal
BFO	Bureau Financiële Ondersteuning politie
BOD	Bijzondere Opsporingsdienst
BOOM	Bureau Ontnemingwetgeving Openbaar Ministerie
BOP-regeling	Bijzondere Opsporingskosten Politie
DCRI	Divisie Centrale Recherche- en Informatie Dienst
ICR	Instituut voor Criminaliteitsbeheersing en Recherchekunde
FIOD/ECD	Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst/Economische Controle Dienst
GVO	Gerechtelijk Vooronderzoek
KLPD	Korps Landelijke Politie Diensten
LSOP	Landelijk Selectie- en Opleidingscentrum Politie, thans Politie Onderwijs- en Kenniscentrum
OD	Opsporingsdienst
OM	Openbaar ministerie
OvJ	Officier van Justitie
Pert-methode	Program Evaluation and Review Technique
SFO	Strafrechtelijk Financieel Onderzoek
WODC	Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het Ministerie van Justitie
WvSR	Wetboek van Strafrecht
WvSv	Wetboek van Strafvordering
ZM	Zittende magistratuur

VIII Literatuur

VIII Literatuur

- Borgers, M.J. *De ontnemingsmaatregel; een onderzoek naar het karakter en de voorwaarden tot oplegging van de maatregel ter ontneming van wederrechtelijk verkregen voordeel (artikel 36^e Wetboek van Strafrecht)*, Boom Juridische uitgevers, 2001
- Duyne, P.C. van J.M. Reijntjes en C.D. Schaap, *Misdaadgeld*, Gouda Quint, 1993
- Duyne, P.C. van, M. Pheijffer, H.G. Kuijl, A.T.H. van Dijk en G.J.C.M. Bakker, *Financial Investigation of crime; a tool of the integral law enforcement approach*, Koninklijke vermande, 2001
- Everaars, P., J.L. van der Neut en J. Simmelink, *Ontnemingswetgeving in perspectief*, Kluwer, 1999
- Doelder, H. de en A.B. Hoogenboom, *Financieel Rechercheren; Verbetering van samenwerking door integratie van disciplines*, Sanders instituut, 1998
- Faber, W. en A.A.A. van Nunen, *Het ei van Columbo?; evaluatie van het project financieel rechercheren*, Faber organisatievernieuwing, 2002
- Hoogenboom, A.B., V. Mul en W.L. van Peski, *Financieel rechercheren*, studiereeks recherche, VUGA, 1995
- Kolthoff, E.W. en A.L. Speijers, *Financieel Rechercheren; eindrapport van het project Financieel Rechercheren van de Raad van Hoofdcommissarissen en het College van Procureurs-Generaal*, Deventer, 1997
- Meloen, J., R. Landman, H. De Miranda, J. van Eerkelen en S. van Soest, *Buit en besteding; een empirisch onderzoek naar de omvang, de kenmerken en de besteding van misdaadgeld*, studiereeks recherche nr. 12, Elsevier Overheid, 2003
- Mul, V. *Banken en witwassen*, bankjuridische reeks nr. 45, NIBE-SVV, 2002
- Nelen, J.M. en V. Sabee, *Het vermogen te ontnemen; evaluatie van de ontnemingswetgeving*, WODC, 1998
- Punt, H.G. *Praktijkboek Ontneming van het wederrechtelijk verkregen voordeel*, Sdu Uitgevers, Den Haag, 2003
- Schaap, C.D. *Heling getoetst*, Sanders instituut, 1999
- Vruggink, J. *Gepakt en gezakt; invloed van de ontnemingsmaatregel op daders*, proefschrift Universiteit Leiden, 2001